



Antropologie sídelních forem

Mgr. Jana Karlová, Ph.D.

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu
Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové,
reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



Recenzenti: Mgr. Petr Macek, Ph.D.
PhDr. Jan Vávra, Ph.D.

ISBN 978-80-7435-832-6 (online; pdf)



Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



Základní informace o předmětu

Vyučující: Mgr. Jana Karlová, Ph.D.

Kontakt: jana.karlova@uhk.cz

Pravidla komunikace s vyučujícím: prostřednictvím e-mailové korespondence a osobně v rámci konzultací či setkání kurzu

Anotace: Předmět představuje základní formy lidských sídel, zejména v historicko-antropologické perspektivě. V jejich rozmanitostech a obměnách se zároveň snaží objevit vnitřní racionalitu lidského zpřístupňování si světa pomocí architektury a urbanizace. Zvláštní zřetel přitom klade na dějiny evropských sídelních forem a podrobněji seznamuje s tím, kdy a jak se v Evropě rozvíjela městská společnost a kultura, jakou roli hrál venkov a jak se utvářela evropská krajina. Kromě celkového vývoje se kurz výběrově zabývá profilujícími městy.

Osnova předmětu

- 1 DŮM UPROSTŘED SVĚTA
 - 1.1 Sídla, krajina, svět
- 2 KOMENTÁŘ K ČETBĚ
- 3 **ARCHAICKÉ SPOLEČNOSTI**
 - 3.1 Lidský kulturní kód
 - 3.2 Urbanizace
- 4 **NOMÁDSKÉ SPOLEČNOSTI**
- 5 **TRADIČNÍ „KLASICKÁ“ SÍDLA**
 - 5.1 Stručně k charakteristikám tradičních sídel
 - 5.2 První městská „revoluce“
 - 5.3 Antika
 - 5.4 Středověk
 - 5.5 Renesance
 - 5.6 Baroko
 - 5.7 Industrializace a „urbanizace“
- 6 **MODERNÍ SÍDLA**
 - 6.1 Stručně k charakteristikám moderních projektů
 - 6.2 Různé podoby moderních projektů
 - 6.3 Revize moderního konceptu
- 7 **POSTMODERNA**
 - 7.1 Stručně k charakteristikám postmoderních projektů
 - 7.2 Současné výzvy
- 8 SUMARIZACE KURZU
- 9 PROJEKT



Literatura

(1) Soubor povinné studijní literatury: viz studijní texty v jednotlivých kapitolách.

Zejména pro případ obtížného shánění konkrétních knih jsou pro vás připraveny skeny všech textů. Pro práci v semináři je nutná domácí příprava (student si po četbě každého textu zvolí dvě z nabízených otázek, ty PÍSEMNĚ ZPRACUJE, ideálně v rozsahu 80-150 slov; shrnutí bude využito v rámci semináře) a zároveň velmi prosím o to, abyste s sebou měli tištěnou verzi textu (případně originální knihu).

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci*, s. 5–23. (kapitola I: Místo?)

CROWE, N. *Nature and the Idea of a Man-Made World*, s. 39–46. (kapitola Primacy of the House) /v případě těžkostí s angličtinou spolupracujte/

ROSSIAUD, J. (1999). Měšťan. In: Le Goff, J. (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*, s. 123–155.

SÁDLO, J. (ed.) (2005). *Krajina a revoluce*, s. 139-175. (kapitola Hádání řádu s neřádem)

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [[on-line](#)].

SÁDLO, J. et al. *Krajina a revoluce*, s. 177-200 (kapitola V. Svatý na mostě: Česká barokní krajina – co to vlastně je?)

KRATOCHVÍL, P. (1996). Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. *Architektura a město*. Praha: Academia, s. 73–87.

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci*, s. 48–77. (kapitola III: Člověkem vytvořené umělé místo)

(2) Skripta jsou napsána tak, aby se doplňovala s přednáškami a knihou

KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světonázor: jako součást transkulturní komunikace*. Ostrava: Moravapress (ke stažení [zde](#)).

Věřím, že jako celek by kurz měl dávat větší smysl, kniha je **doporučená**.

(3) Další doporučená literatura zejména:

BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.

HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.

HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990) *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.

KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.

SÁDLO, J. (ed.) (2005). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.

SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.

& zdroje jednotlivých kapitol.

Požadavky na ukončení předmětu

Aktivní účast na seminářích a zejména práce se studijními texty dle harmonogramu kurzu (viz „otázky k četbě“ v jednotlivých kapitolách a samostatný dokument s harmonogramem kurzu).

Zkouška: orientace v tématu, orientace ve studijních textech; nastínění problematiky, vysvětlení klíčových pojmů a otázek.

Pro denní studium je povinné vypracování a prezentace **projektu** (viz kapitola 9), pro kombinované pouze jako nepovinná možnost.

Kurz je součástí SZK (Teorie kultury)

Lidé a krajina:

Předurčenost člověka k budování sídel, formy sídel v nomádských společnostech, sídelní a neolitická revoluce, dopady lidské činnosti na přírodu a krajinu: vysvětlení základních principů a pojmů (zejm. urbanizace a architektura, kulturní krajina, „postagrární“ krajina); proměny venkovského osídlení českých zemí

Vznik a vývoj městského života v západní kultuře:

Antická města a jejich vliv na vývoj městského života v západní kultuře; města ve středověku, jejich uspořádání a sociální život; zrození moderní městské civilizace, sociokulturní změny související s přechodem z malých komunit do moderního městského prostředí

Význam ikon v textu



Otázky k četbě: student si po četbě každého studijního textu zvolí dvě z otázek, které PÍSEMNĚ ZPRACUJE v rozsahu 80–150 slov; toto shrnutí bude využito v rámci semináře.



Pojmy



Literatura a rozšiřující zdroje

1 DŮM UPROSTŘED SVĚTA

Co o vás vypovídá váš domov? Je vaším útočištěm a zrcadlem? Nebo spíš otiskem někoho, kdo tu byl před vámi? Je pouhým provizorním přístřeškem, zatímco skutečný život se postupně přelévá do digitálních krajin? A co o nás všech vypovídají naše vesnice, města, krajina? Je to současný výkřik nebo mnohvrstevnatý spis o minulých i současných vizích a životních stylech?

1.1 Sídla, krajina, svět

„Dům je jednou z největších sil, které integrují lidské myšlenky, vzpomínky a sny. (...) Dům v životě člověka vypuzuje nahodilosti a opakovaně nabádá k souvislosti. Bez něho by člověk byl rozptýlenou bytostí. Dům ochraňuje člověka v bouřích nebe i bouřích života. Je duší i tělem. Je prvním světem lidské bytosti. Dříve než je „vržen do světa“, jak to hlásá povšechná metafyzika, je člověk uložen do kolébky domu.“ (Bachelard 2009, s. 32.)

Lidé by, zdá se, nedokázali snést nekonečnou rozlehlost světa, a tak jim nezbyvá nic jiného, než si v něm vytyčit své místo (Lévinas 1997). Nemusí to být zrovna takový dům, jaké teď vidíte kolem sebe, mnohdy stačí i subtilnější zásahy do přírodního „divokého“ nekonečna: třeba pouhý světelný prostor kolem hořícího ohně nebo kruh vyskládaný z kamenů. I takový malý zásah načrtává „osu světa“, vtiskuje neuspořádanému světu lidský „řád“. Jak zdůrazňuje dnes již klasický autor Mircea Eliade, napříč rozmanitými kulturami se můžeme setkat s myšlenkou, že má-li být nějaké místo osídleno lidmi, musí být začleněno do vztahu s posvátnou sférou. Tento dotek posvátného se projevuje třeba v symbolu kosmického stromu nebo hory, je ustaven založením chrámu, města. Ale i „obyčejného“ domu. Ten je zejména v tradičních společnostech stejně jako chrám vlastně miniaturou universa a zároveň posvátným místem (Eliade 1993, 2004). V rámci kurzu si ukážeme, že dům jako základní referenční bod našich životů není jen charakteristikou usedlých společností, ale že nomádské příbytky v tomto ohledu fungují podle stejných principů, dokonce snad ještě důsledněji.

Při budování lidských sídel a lidského světa jde vždy samozřejmě o pragmatickou potřebu zajištění bezpečí. Stejně tak (a možná dokonce i výrazněji) jde také o existenciální problematiku. Christian Norberg-Schulz (viz studijní texty) mluví o „básnickém“ bydlení, které člověku umožňuje nejen mít nad hlavou provizorní přístřeší, ale doopravdy „bydlet“, tedy zpřítomnit svět a začlenit se do něj, poskytnout našemu žití míru a oporu. Zdá se, že ani novodobá mobilita či „nesvázanost“ místem se nevyklučují s využíváním určitých opěrných bodů. Je ale také potřeba říci, že to, jak závažná a klíčová je například symbolika domu, závisí i na tom, jaké komunikační prostředky má k dispozici konkrétní doba a kultura. Pokud jsou u nás zároveň k mání psané texty a virtuální prostor, je možné, že část zásadních sdělení o životě a světě se přesouvá tam. Tím pochopitelně klesá závažnost prostorových půdorysů i fyzických stavebních forem.

Lidé se jako bytosti rozkročené napůl mezi přírodou a kulturou nemohou plně spolehnout na svou přírodní existenci. Dokáží a musí budovat svůj svět. Už jsme řekli, že přítom nejde jen o problém fyzického bezpečí, ale také o ochranu před životním

chaosem a zmatkem. Snažíme se kolem sebe zpřítomnit řád. Na základě myšlenkového „obrazu světa“ zakomponovat do svého fyzického prostředí zásadní symbolické zprávy. Podstatnou část lidských dějin to neznamená „převálcovat“ krajinu. Je například běžné, že kulturní místa vznikají jako reakce na specifickou atmosféru konkrétní lokality. Kultura tedy nutně nemusí být protikladem přírodního světa a evropské dějiny zahrnují různé podoby tohoto vztahu: od vzájemné inspirace až po likvidaci. Některé z našich nedávných i současných projektů jsou poměrně razantní a bez velkého přemýšlení o původní atmosféře místa do něj výrazně zasahují. Proto je dobré připomenout, že propojení kulturní symboliky s krajinou může být i velice subtilní a (pro nezavěšeného) nenápadné.

V konkrétní podobě sídel a krajiny se můžeme „dočíst“ závažná symbolická sdělení o světě a lidském místě v něm (viz např. studijní text Kratochvíl 1998). Stejně tak to ale bývají i „pragmatické“ zprávy: kde končí lidské sídlo, kdo smí vstoupit, kdo smí využívat místní zdroje, jaké jsou vztahy mezi obyvateli a co je zakázáno. Společnosti, které nepoužívají písmo, přitom obvykle více spoléhají na urbanistické a architektonické zpracování životního prostředí. To však funguje teprve v kombinaci s (latentními či zjevně deklarovanými) sociokulturními kompetencemi příslušníků dané kultury. Sledovat pouhou vnější podobu sídla či krajiny tedy příliš nedává smysl, ať už se snažíme pochopit jakoukoli společnost.

Multikulturní společnosti (třeba současná velkoměsta) stojí před trochu specifickým úkolem: jsou nucena nějakým způsobem zajistit, aby alespoň základní pravidla fungování a strukturování prostoru byla (více méně) srozumitelná všem zúčastněným, proto ten „nadbytek“ směrovek, cedulí a plotů (McGuire, Schiffer 1992; Rapoport 2002). Dlouhodobý chaos nebo dezorientace by byl pro jakoukoli společnost problematickým a demotivujícím aspektem.

V prostoru je nějakým způsobem zakotven také sociální řád. Prostřednictvím symboliky (s různou mírou jednoznačnosti/ doslovnosti) je třeba ukotvit zprávy o povaze a fungování společnosti a zajistit, aby byl tento systém ideálně pružný. Přílišná proměnlivost nebo razantní vystředění obyvatelstva by s vysokou mírou pravděpodobnosti vedly ke zmatkům a ke ztrátě osobité místní atmosféry. Charakter/ atmosféra místa a jeho prostorová organizace ale na druhou stranu nemohou zůstat ani zcela nepřizpůsobivé, neboť v tom případě by se místo nedalo dost dobře používat k žití (viz studijní texty Norberg-Schulz 1994).

V návaznosti na tematiku transkulturní komunikace je vhodné připomenout, že struktura/ symbolika/ atmosféra sídel a krajiny, kterou považujeme za samozřejmost a snadno dokážeme interpretovat, obvykle není univerzálně platná. Evropa (a Česká republika možná ještě víc) má ku příkladu ráda zdi, ploty, směrovky. Při setkání s odlišnou tradicí se nám může snadno přihodit zjištění, že zásadní sdělení jsou jinde, než jsme čekali. Jsme zvyklí více sledovat, co se děje v budovách a jejich bezprostředním okolí než v krajině jako takové. Jsme zvyklí spíše na jednoúčelovost míst (a místností). Dá nám práci pochopit, že závažnější než fyzické vytyčení hranic může být třeba časový harmonogram nebo pohyb aktérů v krajině. Pokud se nám exotické místo zdá chaotické, dost možná je hlavní problém v tom, že postrádáme správný interpretační klíč, že se ho snažíme číst „českýma“ nebo „Evropskýma“ očima.

Připomeňme také, že čas, prostor nebo třeba podoba vztahu jednotlivce a společnosti, soukromého a veřejného atd. jsou kulturní konstrukcí (tedy závislé na konkrétním sociokulturním systému) mnohem víc, než bychom byli ochotni na první

pohled přiznat. A jak se tyto i další motivy zrcadlí v podobě lidských sídel? Během semestru se pokusíme načrtnout alespoň základní obrisy.



Studijní text

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci*, s. 5-23.

(kapitola I: Místo?)

Při četbě každého textu se zaměřte na následující:

Co jsou klíčová sdělení/ myšlenky?

Poznamenejte si, co vás při četbě zaujalo, vlastní postřehy, komentáře k tématu...

Dotýká se téma nějak i jiných kurzů vašeho studia?

Poznamenejte si otázku, kterou byste při semináři mohli položit svým kolegům.

Další otázky:

- Co je „Genius loci“ a jaký je jeho vztah k architektuře?
- Vlastními slovy shrňte pointu následujících tezí: „člověk shromažďuje zakoušené významy, aby sám pro sebe vytvořil imago mundi či mikrokosmos, který konkretizuje jeho svět“ (s. 17); „člověk bydlí, jestliže je schopen ve stavbách a věcech konkretizovat svět“ (s. 23).
- Co má autor na mysli, když mluví o vztahu umělého místa k přírodě jako o (1) vizualizaci, (2) doplnění, (3) symbolizaci?
- Jak/ proč autor rozlišuje orientaci a identifikaci?
- Co znamená: „Člověk je nedílnou součástí prostředí a (...) vede pouze k odcizení člověka a k rozvrácení prostředí, jestliže na to zapomíná“ (s. 23)?
- Jaká jsou významná místa Hradce Králové?



Zdroje a rozšiřující literatura

BACHELARD, G. (2009). *Poetika prostoru*. Praha: Malvern.

CÍLEK, V. (2005). *Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha: Dokořán.

CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment*. Cambridge, MA: The MIT Press.

ELIADE, M. (1993). *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*. Praha: Oikoymenh.

ELIADE, M. (1994). *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.

ELIADE, M. (2004). *Obrazy a symboly: esej o magicko-náboženských symbolech*. Brno: Computer Press.

ERIKSEN, T. H. (2007). *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton.

HORYNA, M. (1994). Sakrální a architektura. In: *Souvislosti: revue pro literaturu a kulturu*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 5(2), s. 6–20.

KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světonázor: jako součást transkulturní komunikace*. Ostrava: Moravapress.

KARLOVÁ, J. (2015). Díky a navzdory Atlantiku. In: *Culturologia: the journal of culture*, Praha: Česká kulturologická společnost, 4(1), s. 45–49.

- KIMMELMAN, M. (2014); VRÁNKOVÁ, K. V architektuře jde o život: rozhovor s americkým kritikem architektury Michaellem Kimmelmanem. In: *Respekt*. Praha: Economia, 15(29), s. 44–47.
- KRATOCHVÍL, P. (1998). Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, P.; KRATOCHVÍL, P.; NOVÝ, O. *Architektura a město*. Praha: Academia, s. 73–87.
- LÉVINAS, E. (1997). *Totalita a nekonečno: esej o exterioritě*. Praha: Oikoymenh.
- McGUIRE, R. H.; SCHIFFER, M. B. (1992). A Theory of Architectural Design. In: SCHIFFER, M. B. (ed.). *Technological Perspectives on Behavioral Change*. Tucson: The University of Arizona Press, s. 22–43.
- NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- RAPOPORT A. (2002): Spatial Organization and the Built Environment. INGOLD T. (ed.). *Companion encyclopedia of anthropology*. London: Routledge, s. 460–502.

2 KOMENTÁŘ K ČETBĚ

Následující náčrt antropologie sídelních forem pochopitelně nemůže obsáhnout „odpověď na základní otázku života, vesmíru a vůbec“.

(1) Zaměřuje se zejména na evropský kulturní okruh a snaží se obrovské množství informací vmáčknout do obecných tezí a „modelových“ způsobů osidlování světa. Ve skutečném světě se různé styly pochopitelně setkávají, vzájemně mísí a překrývají.

(2) To, co může na první pohled vypadat jako série úspěchů, kterými si člověk podmaňuje svět, je stejně tak **řadou omylů a neúspěchů**. Naše znalost konkrétního místa, schopnost je osídlit a udržet sídlo životaschopné je výsledkem dlouhodobých procesů včetně řady chyb, které mohly být pro konkrétní osady nebo jednotlivce fatální. Stává se například, že se místo v určité chvíli ukáže být nevhodné pro daný životní styl nebo způsob obživy, výrazně proto poklesne počet obyvatel, nebo je zcela opuštěno. V jiném okamžiku dějin se ale v důsledku jiných životních strategií nebo třeba změny klimatických podmínek může stát nově atraktivním a být opět kolonizováno.

Může se přihodit, že kulturní zásahy do krajiny se ve výsledku obrátí proti svým autorům. Například řecká přístavní města založená v údolí řeky Mainandros (Malá Asie, pobřeží Egejského moře, v rámci kurzu budeme zmiňovat zdejší helénistické město Priéné) způsobila svou zemědělskou činností silnou erozi půdy a ústí řeky tak bylo zaneseno postupně nahromaděnou zeminou. Města původně fungovala jako obchodní přístavy, vzhledem k posunu pobřežní linie ale ztratila přístup k moři. Zároveň se ztrátou ornice došlo k poklesu úrodnosti polí a celkové důsledky vyústily v 1. století př. Kr. v úpadek regionu (Scarre 1995, s. 105,164).

Kromě tvůrčího budování je třeba mít na mysli i destrukci, která je též významnou součástí historie i současnosti. Ačkoli to tato skripta nemohou dost dobře zachytit, lidský život na Zemi je **dynamickým** procesem.

(3) Text nemá být náčrtem postupujícího přemožení přírody civilizací. Nepopírám, že lidé svět kolem sebe stále intenzivněji ovlivňují. Stávají se dokonce jakousi „*novou geologickou silou*“ (např. odkazy na V. I. Vernadského a P. Teilharda de Chardin in Ortová 1999, s. 59–61). Euroamerický koncept protikladu a vzájemného střetu přírody a kultury je ale problematický. Vzhledem k tomu, že zakořeněnost v přírodě je v mnoha ohledech

nevyhnutelnou součástí našich životů (nejen proto, že přinejmenším prozatím přírodu nutně potřebujeme k přežití), bylo by vhodnější vnímat přírodu a kulturu nikoli jako protikladné, ale spíš jako různé nebo související: **kultura je přeci jen velmi specifickým pokračováním přírodní kreativity**. Je de facto prodloužením přírodní evoluce člověka, neboť navazuje tam, kde už čistě biologické strategie nestačí (Ortová 1999).

(4) Text dále v žádném případě nemá být pokusem o nástin lineárního vývoje, jak by jej chápal **klasický evolucionismus** sociokulturní antropologie (viz kurz teorie kultury, např. Soukup 2004). Z dnešního pohledu je představa, že všechny společnosti se postupně posunují po jediné linii směrem k civilizaci našeho typu, pomýlená. Pro sociokulturní antropologii byl evolucionismus jako první ucelený koncept studia kultury velmi důležitý. Vzhledem k tomu, že v jeho rámci došlo ke zformulování některých klíčových otázek a pojmů, ovlivňuje nás i nadále, přestože samotný koncept evolucionismu už považujeme za překonaný. Když pak používáme vcelku běžné pojmy typu *doba kamenná, bronzová, železná* nebo *lovecko-sběračský, tradiční, moderní a postmoderní životní styl*, je dobře mít na paměti, že pracujeme s určitou šablonou, abychom zdůraznili třeba hospodářské a technologické proměny. Ty pochopitelně musejí mít vzájemnou návaznost (nejdřív je potřeba vynalézt kolo, teprve potom auto). Nemám však ani trochu v úmyslu nějaké směřování k lepší/ dokonalejší/ hodnotnější kultuře. Řekněme, že tyto pojmy v okamžiku svého vzniku snad i byly s takovým podtextem užívány, zde je však na místě předpokládat koncept svébytnosti jednotlivých kultur, jejichž vývoj může postupovat zcela osobitým směrem. Opírám se o tedy koncept **historického partikularismu** Franze Boase: vývoj může postupovat v široké škále variant a směrů, z čehož vyplývá, že například současné lovecko-sběračské společnosti nelze považovat za zapomenuté relikty dávných dob. Jejich tradice se zkrátka pohybuje jinak a jiným směrem než zrovna ta, na kterou je „většinou“ zvyklá euroamerická společnost.

Zde následuje trochu matoucí část: Pro potřeby tohoto kurzu zároveň používám tzv. **evolucionistické paradigma** kulturní ekologie. To znamená předpoklad, že lidé jsou nějakým způsobem přednastaveni svou vlastní minulostí: charakteristikami, schopnostmi i limity ustálenými v průběhu **hominizace** („polidšťování“; tedy v dávném procesu, kdy se z nás stávali lidé v pravém slova smyslu). Podle tohoto konceptu existuje soubor univerzálně platných, archetypálně lidských charakteristik, kterých se nelze zbavit. Jsou stále s námi i přes to, že se díky své schopnosti inteligentně a kreativně myslet můžeme dokonce pokusit je obejít nebo dočasně potlačit. Na tomto místě je nutné poznamenat, že evolucionistické paradigma (použité např. v práci Richarda Leakeyho, z českých autorů např. Jitky Ortové) je pochopitelně „jen“ jednou z teorií vykládajících lidský způsob života. A opakuji, je nutné mít na paměti, že je to něco jiného než **klasický evolucionismus** sociokulturní antropologie popsany v předchozím odstavci.

(5) Lidská sídla a život v nich jsou nesmírně komplexní a vždy balancují mezi stabilitou a proměnlivostí. Jakékoli jejich zachycení je nepřesné, pouze dočasně platné. Zde se navíc snažím o stručnost. Myslete na to, prosím, během četby.



Zdroje

KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světonázor: jako součást transkulturní komunikace*. Ostrava: Moravapress.

LEAKEY, R. E. (1996). *The Origin of Humankind*. London: Phoenix.



- LEAKEY, R. E.; LEWIN, R. (1984). *Lidé od jezera: člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost*. Praha: Mladá fronta.
- ORTOVÁ, J. (1996). *Kulturní a sociální ekologie: I*. Praha: Karolinum.
- ORTOVÁ, J. (1997). *Kulturní a sociální ekologie: II*. Praha: Karolinum.
- ORTOVÁ, J. (1999). *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum.
- SCARRE, C. et. al. (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.
- SOUKUP, V. (2004). *Dějiny antropologie: encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.

3 ARCHAICKÉ SPOLEČNOSTI

Archaické společnosti vymezujeme obdobím **paleolitu** (doby kamenné): od nejstarších dokladů o výrobních a sociokulturních stereotypech kamenných nástrojů (tedy od prvních projevů kultury) **před zhruba 2,5 miliony let** až po tzv. neolitickou revoluci (přechod k usedlému způsobu života na začátku neolitu). Ta se poprvé udála na Blízkém východě přibližně **9500 př. Kr.**, s ohledem na povahu místa a lokální kultury se potom s touto změnou setkáváme v rámci dlouhého období. V našich podmínkách přibližně **5500 př. Kr.**

V paleolitu (velmi přibližně před 2,5 miliony až 9500 př. Kr.) došlo k postupnému vzniku a ustálení obecných lidských charakteristik. Hominizace probíhala jako vzájemně provázaný proces biologického i kulturního „polidštění“, v němž se jako zásadní životní strategie ustálil mechanismus kulturní adaptace (specificky lidský nástroj k přežití).

Ačkoli jsme vše z přírody, která je naší prvotní oporou, motivací i inspirací, „pouhá“ příroda by k lidskému životu nestačila. Umíme a musíme přetvářet svět kolem sebe a teprve v tomto procesu se stáváme lidmi v pravém slova smyslu. Kulturu je tak vlastně možné chápat jako prodloužení přírodní kreativity.

3.1 Lidský kulturní kód

(1) Soubor univerzálně lidských charakteristik, které se ustálily během paleolitu, označujeme jako lidský kulturní kód (nebo také lidský archetyp či informační vzorec druhu). Jeho vznik někdy označujeme jako tzv. **makroevoluci**. To znamená ustavování obecných lidských charakteristik. Základního balíčku potenciálních možností, který je stejný pro všechny lidi a lidské společnosti. Mezi tyto charakteristiky patří:

(A) **obraz světa**: konkrétní představa o světě a jeho fungování, díky které dokážeme porozumět přírodě, kultuře i lidské společnosti. Zdá se, že neschopnost zorientovat se by byla pro člověka natolik demotivující, až by mu znemožňovala i zcela základní provoz. Za součást lidského kulturního kódu považujeme také estetické cítění či smysl pro morálku.

(B) rozvinutá **sociabilita**: potřeba i schopnost vstupovat do společenských vztahů, která je předpokladem spolupráce, vědomí kontinuity atd.

(C) oblast **předmětného světa**: schopnost vyrábět nástroje a pracovat s nimi, vymýšlet a v praxi užívat nové technologie k zajištění obživy atd.

Lidský kulturní kód (univerzálně lidský „balíček“ základních vlastností, možností, potřeb, omezení atd.) umožňuje širokou škálu životních stylů. Konrad Lorenz člověka označil nálepkou „*specialista na nespecializaci*“ (1977, s. 148), což ve zkratce znamená, že se dokážeme vyrovnat i s nepřívětivými podmínkami a kolonizovat v podstatě všechna místa světa. Na základě výše zmíněného evolucionistického paradigmatu kulturní ekologie zároveň předpokládáme, že lidský kulturní kód je též do určité míry omezujícím mechanismem a stanovuje jisté limity vyplývající z procesů a podmínek, během nichž vznikl. To by tedy znamenalo, že navzdory naší obrovské kreativitě není lidská schopnost adaptace zcela nekonečná. Podle některých autorů jsme (inovacemi, svobodnou vůlí a tvůrčím přístupem vůči problémům) dokonce schopni tyto své limity překročit a v současnosti to zřejmě v mnoha ohledech děláme, není to však zcela bez následků (Ortová 1999).

(2) Řekli jsme, že na výzvy a problémy dokážeme reagovat tvůrčím způsobem a díky tomu jsme schopni fungovat ve velmi různorodých podmínkách. Pojmem **mikroevoluce** označujeme toto rozštěpení do jednotlivých strategií, velmi různých životních stylů konkrétních lidských skupin, které osobitým způsobem organizují svůj život a také svá sídla (Ortová 1999). Od New Yorku přes jurty nomádských pastevců, od možnosti nezabloudit v londýnském metru až po (z evropského pohledu) neuvěřitelné mořeplavecké schopnosti tichomořských domorodců.

3.2 Urbanizace

Archaické společnosti byly lovecko-sběračské, stavební činnost začínala vcelku prostě: bylo potřeba vytvořit chráněný prostor pro lidi i ohniště. Od prvních přístřešků se společnosti postupně propracovaly k prvním obytným areálům a k rozsáhlejšímu loveckým sídlištím. Zcela přirozeným životním kontextem a rámcem je v těchto dávných dobách přírodní prostředí – postupně a čím dál výrazněji doplňované prostředím kultury. Základním předpokladem holého přežití je zorientovat se jak ve fungování „lidského světa“ (sociokulturního systému), tak i přírody kolem. Na základě pokusů a omylů jsou potom osvědčené životní strategie uchovávány a předávány dalším generacím, které zděděné kulturní stereotypy a životní strategie znovu prověří v konfrontaci s lidským i přírodním světem.

Příroda je první inspirací i výzvou, například v poslední době ledové (končí před přibližně 10 tisíci lety) – a zejména v jejích chladnějších periodách – se logicky zvýšil tlak na vylepšení sídelních technologií. Lidé se v chladných létech a mrazivých zimách jednoduše museli snažit. Na základě znalosti konkrétních míst jsou využívány vhodné přírodní úkryty a dle potřeby přetvářeny nebo nahrazovány lidskými výtvoři. S lovecko-sběračskou strategií většinou souvisí nutnost určitého pohybu prostorem, což ovlivňuje i podobu osad. Vznikají spíše sídla přechodného charakteru a postupně se objevují a zdokonalují různé typy přenosných stanů a přístřešků.

V prostředí archaických společností se postupně utváří zásadní podloží specificky lidského vztahu ke světu. Ustavují se širší univerzální východiska, která některým společnostem později umožní významnou změnu životního stylu: tzv. neolitickou revoluci. Nějakou formu kompozice a struktury, tedy konkrétní, prostorově uspořádanou formu, můžeme (s větší či menší přesností) doložit u celé řady

přechodných tábořišť. Dlouho před neolitickou revolucí můžeme sledovat zahájení pozvolného procesu přeměny přírodního prostoru směrem k prostoru kulturnímu.

V obecnějším slova smyslu, (tak, aby bylo možné výklad použít i pro ne-Západní kultury) by bylo možné říci, že postupně vzniká „polidštěný“ životní prostor, v němž jsou načrtnuty či zdůrazněny potenciálně přítomné významy. Organizován je tak, aby v sobě nesl klíčová kulturní sdělení: zejména aby odrážel příslušnou představu o tom, jaký je svět, jak funguje, jaké je místo lidí v něm. Může to pochopitelně být zpřítomněno prostřednictvím staveb nebo uspořádání prostoru (na tyto dva typy jsou nejčastěji zvyklí Evropané), ale také mnohem subtilněji, třeba jen drobnými zásahy či symbolickým významem, který se váže k významným krajinným prvkům: skalám, stromům, vodním zdrojům atd.

S významy, hodnotami a světonázorem konkrétní kultury souvisí také veškerá činnost, včetně tvorby sídel a dalších zásahů do krajiny. Amos Rapoport (2002, s. 471) připomíná, že ve chvíli, kdy různí lidé pozorují stejný strom, mohou stále ještě vzniknout velmi různé kulturní krajiny. Vidíme v něm palivo, zdroj stínu nebo okrasu? Zároveň je na místě připomenout existenci oboustranných zpětných vazeb: krajina (v níž vyrůstáme a žijeme) je naší prvotní inspirací, která se pak zpětně odráží ve všech našich vizích a dílech (např. Crowe 1999, s. 20).

O počátcích kulturního komponování prostoru máme pochopitelně jen útržkovité informace. Nejstarší nálezy, ke kterým můžeme odkazovat, pocházejí z doby před necelými dvěma miliony let. V roklí Olduvai byly nalezeny kruhové útvary poskládané z kamení, které ze všeho nejvíc připomínají základy přístřešků nebo větrolamy. Jsou připisovány raným hominidům. Vznikly v době, kdy už existovaly kulturní stereotypy výroby kamenných nástrojů, ale ostatní kulturní mezníky (užívání ohně, symbolické projevy umění, pohřbívání) byly prozatím v nedohlednu. Někteří autoři tyto kamenné kruhy interpretují jako vyznačení „domovských základen“ (Rapoport 2002, s. 649) a odvažují se vyslovit hypotézu, že nejde jen o fyzický úkryt. Možná, že významnějším motivem je vytyčení centra. Místa, které náleželo jedné příbuzenské skupině, kde se dělila potrava a kde docházelo k blízkým interakcím. Podobně jako u výše zmíněné prostorové kompozice přechodných tábořišť, se i zde jedná o určitou formu **preurbanizace** (pomalé „přípravné“ procesy, ustalování specificky lidského vztahu ke světu a vznik různých způsobů strukturování životního prostoru).

Před zhruba 300 tisíci let už jednoznačně nacházíme doklady o tábořištích, jejichž prostorová struktura odkazuje ke složité sociální organizaci (a též komplexním představám o světě, jeho uspořádání, fungování atd.). V té chvíli už můžeme mluvit o **urbanizaci**: schopnosti, kterou připisujeme pouze lidem a jejímž cílem je utváření promyšleného a strukturovaného životního prostoru.



Adaptace

Soubor reakcí živých systémů (jedinců, druhů, společenstev) na podněty z prostředí; proces i výsledek přizpůsobování se životnímu prostředí, který umožní přežít, být funkční a reprodukovat se.

Kulturní adaptace

Lidský způsob kulturního (tedy ne-genetického, ne-biologického) přetváření světa.

Architektura



- (1) Obor stavebního umění, který v souvislosti s příslušnou kulturní atmosférou navrhuje a vytváří konkrétní stavby a prostory;
- (2) tak, jak jej definuje M. Heidegger, C. Norberg-Schulz: viz studijní text.

Urbanizace

- (1) Utváření prostorové struktury: *promyšleného a strukturovaného* životního prostoru;
- (2) druhý význam slova odkazuje k pojmu „urbanitas“, tedy městskému životnímu stylu. Máme jím na mysli konkrétní epochu zejm. 18. a 19. stol. související s industrializací, prostorovým i demografickým rozvojem velkých měst (znamená tedy totéž co označení „druhá městská revoluce“ – viz kapitola 5.7). Procesy narůstání podílu městského obyvatelstva pokračují i v současnosti.



Zdroje

- CLARK, G. (1973). *Prehistorie světa*. Praha: Orbis.
- CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světonázor: jako součást transkulturní komunikace*. Ostrava: Moravapress.
- LEAKEY, R. E. (1996). *The Origin of Humankind*. London: Phoenix.
- LORENZ, K. (1977). *Behind the Mirror: a search for a natural history of human knowledge*. London
- ORTOVÁ, J. (1996). *Kulturní a sociální ekologie: I*. Praha: Karolinum.
- ORTOVÁ, J. (1997). *Kulturní a sociální ekologie: II*. Praha: Karolinum.
- ORTOVÁ, J. (1999). *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum.
- RAPOPORT, A. (2002) Spatial Organization and the Built Environment In: INGOLD, T. (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge, s. 460–502.
- SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.

4 NOMÁDSKÉ SPOLEČNOSTI

Dnešní i minulé nomádké a lovecko-sběračské kultury by bylo chybné vnímat jako „zkameněliny“ dávných časů, ačkoli některými svými charakteristikami se archaickým společenstvem podobají. K podobným rysům patří zejména to, že tábořiště jsou v obou případech pouze dočasného charakteru, „navzdory“ své nestálosti však mívají komplexní prostorovou a společenskou strukturu, vnitřní logiku, která poučenému uživateli či pozorovateli řekne mnohé o uspořádání a fungování konkrétní skupiny lidí i o představě světového řádu.

Nomádké společnosti obvykle upřednostňují stavby, do kterých se nemusí investovat příliš energie a prostředků při pořízení a které pak logicky bývají o něco náročnější z hlediska dlouhodobé údržby. Naproti tomu společnosti s trvalým osídlením tíhnou spíše ke stavbám z dražších a trvanlivějších materiálů, které usedlému životnímu stylu vyhovují v mnoha ohledech lépe (McGuire, Schiffer 1992, s. 26–35). Nomádký

životní styl (na rozdíl od usedlého) z pochopitelných důvodů tíhne k deklaraci prestiže prostřednictvím movitých předmětů či zvířat a obvykle užívá velké množství sdělení, která jsou zakomponována do sociokulturního dění: od rituálů po všednodenní činnosti.

Vnitřní kompozice obydlí bývá důsledně uspořádána. Jako nepoučení pozorovatelé bychom to snadno přehlédli, protože nám scházejí signály, které jsme zvyklí sledovat: nejsou tu zdi, čáry, ploty, směrovky, cedule. Přesto je prostor důkladně rozvržen: bývají zde určité významové, hierarchizované zóny, každý člověk a věc má své náležité místo a toto umístění se přesně dodržuje i po přesunu obydlí do nové lokality. Podobné je to s celkovou kompozicí tábořiště. Celkové schéma bývá precizně dodržováno. A pokud snad není, nebude to náhoda: nomádké společnosti například umějí vyjádřit vzájemné vztahy svých členů (a proměny těchto vztahů) pomocí malých úprav kompozice tábořiště a jeho jednotlivých příbytků (McGuire, Schiffer 1992, s. 29–30).

Je důležité konceptuálně odlišit nomády od „postmoderního bloudění“. Nomádký životní styl (zejména ve své tradičnější podobě) totiž ani trochu neznamena někam nazdařbůh vyrazit. Naopak, nomádi se obvykle pohybují na základě podrobné znalosti území, v úzké vazbě k němu a k jeho konkrétním místům. Důvěrná obeznámenost s povahou míst a kraje je nutná pro přežití i prosperitu. Andrei F. Marin na workshopu „Climate Change and Capitalism“ (2016) mluvil třeba o tom, že mongolští nomádi z jeho nedávné studie byli schopni z paměti do detailů popsat svou trasu předchozích let, včetně toho, jak dlouho kde zůstali, jaké bylo počasí, jak se dařilo dobytku atd.

A zde se dostáváme k těžkostem nomádů současnosti, kteří se potýkají na jednu stranu s globálními proměnami klimatu a nevypočitatelností počasí a zároveň se snadno dostávají do konfliktu s úředním systémem. Mongolští pastevci čelí extrémním zimním mrazům a bouřím, ve kterých je dobytek zavalen sněhem, a v létě dlouhým obdobím sucha s jevem zvaným „déšť hedvábné výšivky“, při kterém prší jen v jediném bodě krajiny, zatímco kolem je sucho. Britští Travelleři-Cikáni zase obtížně hledají legální parkoviště karavanů, neboť mnohé obce by (navzdory oficiálním nařízením o legálních tábořištích) byly raději, kdyby to nebylo u nich.

Při pohledu na mongolskou *jurtu* (správnější by bylo označení *ger*) nebo sámijskou *kótu* (též *káta*, *goathe*) si uvědomíme třeba to, že neumožňuje soukromí v euro-americkém slova smyslu. Nejsou tu zdi, které by vizuálně a zvukově oddělily jednotlivé aktéry, nejsou tu místnosti, které by byly vyhrazeny jednotlivým činnostem. V podobných případech bývá obvyklé zajistit soukromí prostřednictvím organizace času a kontroly sociálních interakcí: různým pohybem jednotlivých osob či skupin. Tedy místo fyzických předělů je soukromí zajištěno udržováním prostorové vzdálenosti, pohybem po krajině. Proto by při snaze porozumět nomádkému životnímu stylu bylo nepatřičné sledovat pouze dění uvnitř obydlí a v jeho bezprostředním okolí. Další možností zajištění soukromí je například sociokulturní zvyklost „respektování soukromí“, která své členy instruuje vidět a slyšet pouze to, co vidět a slyšet mají.

/obr. 1 na následující straně: jurta je v tradičním pojetí ortogonálně členěna do 4 čtvrtin, které odpovídají světovým stranám, severní významná a čestná část leží naproti jižně umístěnému vchodu, východní sektor přináleží ženám, západní mužům/



Nepovinný literární tip

O australských Aborigincích: Karlová J. (2014): *Domov, identita a světonázor*, s. 55–60. podrobněji o mongolských jurtách tamtéž, s. 67–72; o britských Travellerech s. 83–85.



Zdroje

CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment*. Cambridge, MA: The MIT Press.

KHUEN D. (2006), *Mongolian Cloud Houses: how to make a yurt and live comfortably*. Shelter Publications.

MAREK, V (ed.) (2000). *Noidova smrt: pověsti a pohádky z Laponska*. Praha: Triáda.

MAREK, V. (2009) Obydlí a stavby u Laponců. In: HINGAROVÁ, V., HUBÁČKOVÁ, A., KOVÁŘ, M. (eds.). *Sámové: jazyk, literatura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 333–365.

MARIN, A. F. (2006). Confined and Sustainable? A Critique of Recent Pastoral Policy for Reindeer Herding in Finnmark, Northern Norway. *Nomadic Peoples*, 10, s. 209-232.

McGUIRE, R. H.; SCHIFFER, M. B. (1992). A Theory of Architectural Design. In: SCHIFFER, M. B. (ed.). *Technological Perspectives on Behavioral Change*. Tucson: The University of Arizona Press, s. 22–43.

PHILLIPS, E. D. (1969). *The Mongols*. London: Thames and Hudson.

RAPOPORT, A. (2002). Spatial Organization and the Built Environment In: INGOLD, T. (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge, s. 460–502.

SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.

5 TRADIČNÍ „KLASICKÁ“ SÍDLA

Tradiční sídla připisujeme premoderním společnostem s usedlým způsobem života. Následující text je zaměřen na evropskou tradici a v tomto duchu také akcentuje jen některé směry a trendy. Z hlediska časového vymezení mluvíme o sídlech vznikajících od **neolitické revoluce** (nejprve na Blízkém východě asi **9500 př. Kr.**, u nás asi 5500 př. Kr.) Pro Evropu je období tradičních sídel zakončeno až **20. a 30. lety 20. století**. Od té doby (zejména v reakci na těžkosti industriálních velkoměst) postupně docházelo k prosazování tzv. **moderních konceptů**, které znamenaly zásadní odklon od tradičního urbanismu a architektury.

Neolitická „revoluce“ je heslo-zkratka, kterou se pokoušíme shrnout důležitou proměnu životních, sídelních a technologicko-hospodářských strategií. A jako každá zkratka je i tato zároveň zkreslující, matoucí: pokud si neolitickou revoluci představujeme jako okamžik, v němž člověk náhle přemohl přírodu, je to trochu mimo. Předcházející text popisoval dlouhodobé procesy (plné pokusů a omylů), v nichž se velmi pozvolna ustavoval lidský způsob osidlování světa (viz výše: lidský kulturní kód, preurbanizace, urbanizace). Lidé pomalu přicházeli na to, jak se orientovat v krajině, jak si vymezit svůj domácí prostor atd. Je pravděpodobné, že ani neolitické zemědělské aktivity se neobjevily náhle, z ničeho nic: víme o určitých před-zemědělských činnostech. Dávni lidé třeba mohli protrhávat plevel kolem rostlin, které sami nezasadili, ale na kterých jim záleželo. Proces vzniku nové životní strategie tak mohl být alespoň v některých případech pozvolný (Sádlo 2005, s. 49). Pozvolnost změn lze zejména v oblasti Blízkého východu doložit třeba nástroji na mletí zrn divoce rostoucích obilovin (oblast dnešního Izraele před více než 20 tisíci lety) a na druhou stranu také tím, že neolitické zemědělci docela běžně doplňovali svůj jídelníček sběrem a lovem (Archeologické 3D virtuální muzeum; Archeologie na dosah).

Neolitickou revoluci, tedy komplexní sociokulturní proměnu směřující k zemědělské obživě a usedlému způsobu života, jsme schopni poprvé doložit přibližně 9500 př. Kr. na Blízkém východě (východní Středomoří). První doklady o úmyslném vysévání obilovin (nikoli pouhém – byť třeba intenzivním – sklizení obilovin divoce rostoucích) máme ze severu Sýrie z doby kolem 9000 př. Kr. Teprve později se objevují domestikované obiloviny s většími zrny (v Jerichu kolem 8000 př. Kr.). Podobně můžeme říci, že lidé dlouhodobě chovali některé druhy zvířat, výsledky šlechtění a domestikace se však projevují až s odstupem času (Archeologické 3D virtuální muzeum; Scarre 1995).

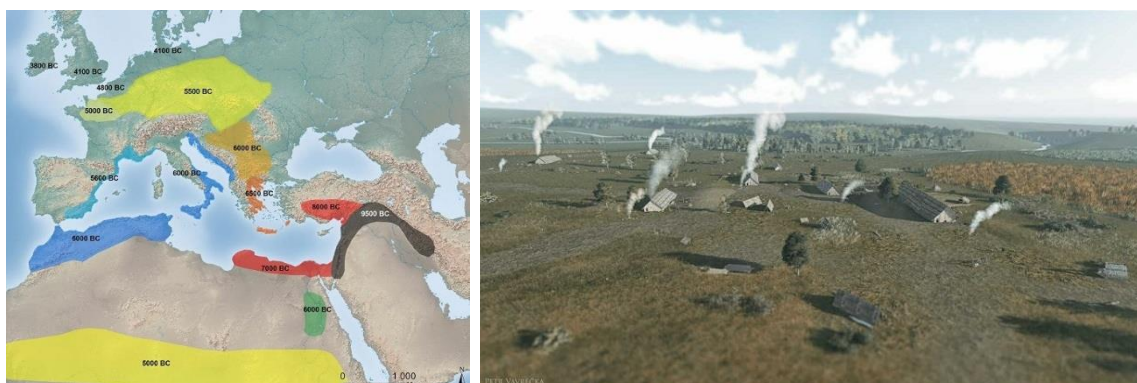
Neolitická strategie se tedy poprvé prosadila na Blízkém východě, pravděpodobně se jednalo o několik „ohnisek“, ve kterých k neolitické změně došlo z různých příčin. Na dalších místech se potom prosazovala v různých dobách, s různou intenzitou a rychlostí: do Evropy neolitické strategie pravděpodobně dorazily v relativně krátké době propojením migrace a předávání kulturních inovací; v některých afrických oblastech naopak víme o dlouhodobých sídlech a výrobě keramiky dávno před domestikací zvířat a rostlin.

Možná trochu překvapivě nejsou jedinou a dost možná ani zásadní položkou přírodní podmínky jednotlivých lokalit. Klíčové jsou spíše nové kvality sociokulturního systému. Clive Gamble upozorňuje na to, že dokonce i mnohé ostrovní oblasti, tropické lesy či pouště byly poprvé trvale osídleny pastevci a zemědělci, nikoli společnostmi založenými

třeba na lovu, který by se sem možná hodil lépe. Gamble to připisuje zdokonalení komunikace a zvýšení intenzity sociálních vztahů u společností s vyspělými symbolickými systémy. Díky tomu bylo možné lépe plánovat, intenzivněji využívat zdrojů, čímž se zvýšila produkce. Její dělení pak dále podporovalo komplexní společenské vazby (Gamble 2002). Je tedy na místě se domnívat, že změny sociokulturního systému (společenská struktura, symbolické systémy, náboženství) „spíše předcházely změnám v ekonomických systémech, než že by byly jejich důsledkem“ (Archeologické 3D virtuální muzeum).

Ve střeoevropských podmínkách je neolitická revoluce datována přibližně 5500 př. Kr. Příkladem (dlouhodobě obývaného a dobře zmapovaného) neolitického sídliště jsou Bylany u Kutné hory, jejichž nejstarší osídlení datujeme do poloviny 6 tisíciletí př. Kr. V průběhu jednotlivých generací se počet zdejších staveb různil od dvou nebo tří velkých „dlouhých domů“ až po maximálně jedenáct. Ty byly doplněny menšími hospodářskými stavbami, malými poli a pastvinami a sakrálním areálem (Archeologické 3D virtuální muzeum).

Stejně jako jinde, i evropská krajina na proměny hospodářských a sídelních strategií reagovala se zpožděním a velmi pozvolným tempem. Na velkých plochách stále převládal dřívější les s různým (ale nikoli zanedbatelným!) množstvím otevřených prostranství a prostupných porostů. V okolí sídel lesy výrazněji řídly a měnily se: lidé výběrově těžili konkrétní typy dřevin a nechávali dobytek, aby se v okolí osady pásal na výhoncích. Vcelku nemělo smysl snažit se o nějaké velkoplošné kácení nebo vypalování, bez následné péče by plocha opět zarostla. Proměna tedy měla pomalou dynamiku, příroda jen zvolna reagovala na lidské zásahy. Jak významný vlastně lidský vliv na krajinu byl, se ale spíše dohadujeme. Proces trvá až do konce mladšího středověku (**počátek 2. tisíciletí n. l.**). Tehdy je krajina již „kulturní“ a v případě přerušení lidských aktivit odolná vůči rychlému zpětnému pohlcení divočinou. Měli bychom připomenout, že toto „zkulturnění“ není právě jednoznačným progresem. V jeho průběhu došlo například k tzv. *stěhování národů*, řada sídel z části či zcela přišla o obyvatelstvo a začala pustnout, raně středověká kolonizace ale vcelku „brzy“ opět navýšila lidský tlak na krajinu a znovu obrátila vývoj směrem k té „kulturní“. V důsledku zemědělských aktivit se vedle starých objevovaly nové druhy rostlin a zvířat, kromě samotných zemědělských plodin to byly například také plevy, které putovaly obchodními cestami společně s osivem (Sádlo 2005).



/obr. 2: vlevo „Prostorový rozsah území s nejstaršími doklady neolitizace se v odborných publikacích různí – dosti variabilní je dokonce i tvar a rozměry Úrodného půlměsíce (zde černou barvou). Neolitizační modely jsou v průběhu času napadány a odmítány –

k některým se ovšem posléze zase vracíme. Z obrázku je patrné, že JZ i SZ směřem od Úrodného půlměsíce klesá stáří neolitizovaných území.“ (Archeologické 3D virtuální muzeum); vpravo „Žánrová imaginace krajiny prvních zemědělců vytvořená na základě archeologického výzkumu v Bylanech. Skutečný charakter osídlení a přírodního prostředí, do kterého bylo zasazeno, zůstává však stále spíše hádankou. Autor Petr Vavrečka.“ (Archeologické 3D virtuální muzeum)/



Neolitická revoluce

v návaznosti na předchozí text shrňme, že do neolitického „balíčku“ patří společenské a kulturní změny (komplexnější společenská struktura, nové symbolické a náboženské systémy, usazení v dlouhodobých sídlech, zemědělský způsob obživy: domestikované plodiny a zvířata, keramické nádoby, specifické kamenné nástroje). Jednotlivé části neolitického balíčku se v různých společnostech a na různých místech světa prosazují v různém pořadí, v různých dobách, s různou rychlostí a intenzitou. **Nejstarší neolitické lokality na Blízkém východě datujeme přibližně k 9500 př. Kr.**, v prostředí střední Evropy k **5500 př. Kr.** Reakce krajiny na nové podněty je velmi pozvolná (Archeologické 3D virtuální muzeum).

Kulturní krajina

Pojem bývá definován jako dlouhodobě obhospodařovaná a kultivovaná krajina (s přírodními i kulturními složkami), která by odolala rychlému pohlcení divočinou i pokud by o ni lidé už dále nepečovali. V našem prostředí tento stav trvá od začátku vrcholného středověku (cca od 12. století n. l.) až (řekněme) po současnost.

Osobně bych doplnila, že pojem „kulturní krajina“ používáme ve smyslu, který dobře odpovídá euroamerickému způsobu nakládání s krajinou, tedy počítá se značným tlakem a fyzickým přetvářením přírody (souvisí například se zemědělskou činností, těžbou, budováním sídel). Tento obsah pojmu se proto příliš nehodí pro ne-Západní způsoby nakládání s krajinou. Například u australských Aboriginců by pojem „kulturní krajina“ dával smysl jako intenzivní vztah kultury a krajiny, který se ale fyzickými, materiálními zásahy projevuje jen v omezené míře, spíše jde o propojení krajiny s kulturní symbolikou (srov. Karlová 2014, s. 55–60).

5.1 Stručně k charakteristikám tradičních sídel

(1) Lidská existence je i v případě tradičních společností vratká, přeci jen ale o trochu sebevědomější, o trochu schopnější ovlivnit dění i krajinu kolem. Obvykle přitom nechybí důvěrná znalost místa a jeho podmínek ani určitá pokora vůči tomu, co člověk ovlivnit nedokáže. Velmi, velmi pozvolna se lidé stávají novou geologickou silou, zvyšuje se jejich tlak na krajinu, kterou začínají formovat záměrnými úpravami, hospodářskou činností atd.

(2) Základním referenčním bodem je konkrétní místo i samotné lidské tělo:

(a) ve srovnání s běžnou dnešní evropskou zkušeností jsou lidé mnohem intenzivněji vystaveni počasí, krajině, vnějšímu prostředí.

(b) „Člověk-tvůrce-projektant-uživatel“, bere do ruky každý předmět, aby mu vtiskl jedinečnou podobu a tvar.

(c) Domácký prostor sídla a jeho okolí bývá vymezen pěší dostupností a tím, co je na dohled. Běžný život se tedy v tradičních společnostech odehrává v relativně malém prostoru – a i populačně spíše v menších celcích. Například ve středověké Evropě měla „obrovská“ Paříž přes 100 000 obyvatel, obvyklé ale byly výrazně menší útvary (viz studijní texty). Samotné rozhlédnutí po obydleném kraji může napovědět mnohé: klasické evropské sídlo například mívá tzv. „pyramidální horizont“: významné stavby jsou vysoké a umístěny v centru obce (centrum nemusí být umístěno v geometrickém středu, jde o urbanisticky a společensky vymezené centrum), což odráží hierarchii hodnot a společenského uspořádání. Když potom třeba v renesanční Bologni věže jednotlivých aristokratických rodin sahají výš než církevní stavby, něco to znamená! Tradiční sídla tedy nabízejí blízkost, srozumitelnost. Zdá se, že jsou ve shodě s charakteristikami a limity „lidského kulturního kódu“. Zároveň je potřeba připomenout, že v mnoha ohledech bychom byli (zejména z dnešního evropského pohledu) rozčarování: třeba co se týká standardů bydlení nebo hygieny.

(3) Charakteristická je kompaktní, hustá zástavba a vnější ohraničenost – ne nutně vždy, ale poměrně typicky jsou tradiční sídla uzavřena v **hradbách**. Například anglické slovo „town“, norské „tun“ a české „týn“ etymologicky odkazuje k ohrazení obklopujícímu chráněnému místu (Norberg-Schulz 1994, s. 58). Pohled na hranici, kterou končí „naše“ domovské místo, je běžnou součástí každodenního života.

(4) Domy i města mají smíšenou funkční strukturu – tedy jediné místo má více funkcí zároveň. Slouží jak k bydlení, tak k řemeslné výrobě atd. Neznačená to, že by všichni pracovali v téměř domě, kde bydlí. Mnozí měšťané evropského středověku například denně docházejí do své dílny a jsou místa, kde se hromadí konkrétní typy obchodů, třeba v ulici s luxusním zbožím (srov. studijní text Roussiaud 1999, s. 141). Funkční struktura tradičních měst se výrazně liší od moderních, v nichž došlo ve snaze „ulevit“ obyvatelům průmyslových měst k záměrnému oddělení výrobních a obytných čtvrtí. Tento předěl se pak v postmoderně zase stírá.

5.2 První městská „revoluce“

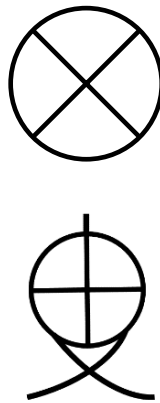
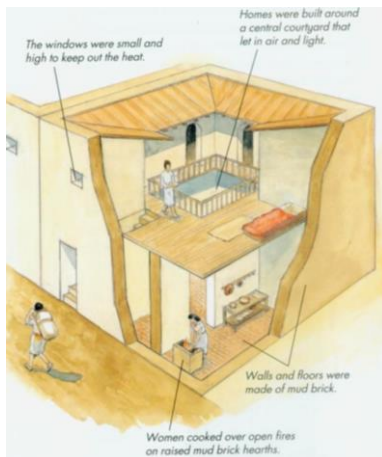
Pojem označuje specifický vývoj, k němuž došlo „brzy“ po neolitické revoluci, zhruba v **8. - 7. tisíciletí př. Kr. na Blízkém Východě**. Jedná se o éru vzniku prvních velkých měst, která jsou v mnoha ohledech složitými celky: společensky i hospodářsky, z hlediska architektury, urbanismu atd. Vyvíjí se vnitřní členění městského prostoru: oddělují se třeba chrámové a obytné oblasti. Zdokonalují se systémy opevnění, komunikace a infrastruktura: například zásobování vodou. Některá města rostou živelně a „organicky“. Později se objevují i plánovaná sídla s pravidelným šachovnicovým půdorysem a teoretická pojednání o tom, jak města stavět.

V některých městech (Uruk vzniklý na konci 4. tisíciletí BC spojením dvou archaických sídel na území Mezopotámie) narůstá podíl nezemědělských činností, jinde (Jericho nebo třeba Çatal Hüyük) je i nadále hlavní formou obživy zemědělství. **Jericho** (starověká Palestina) považujeme za jedno z nejstarších měst světa. Vyvíjet se začalo někdy v době kolem roku 9000 př. Kr. Víme, že tu tehdy byla svatyně, místní zemědělská společnost byla velmi úspěšná, byl zde vodní zdroj a půda úrodná. Ke starším sídlům dále patří např. Çatal Hüyük (založený kolem 7000 př. Kr. v jižní Anadolii, dnešní Turecko). Teprve později, zhruba od 6. tisíciletí př. Kr. se první trvalá sídla objevují v Mezopotámii, potom v Egyptě

a na dalších místech. Pro jistotu připomínám, že ve střední Evropě tehdy ještě nic srovnatelného neexistuje (Scarre 1995).

Zajímavá je nejen rychlost, s níž brzy po neolitickém usazení vyrostla velmi složitá města. Je to i celosvětová vzájemná podobnost pravoúhlých vnitřních os budov a měst, na což upozorňuje Norman Crowe (1999).

Na konci 4. tisíciletí př. Kr. postupně vznikají městské státy v Mezopotámii a státní útvary v Egyptě. To někdy užíváme jako vymezení přelomu mezi pravěkem a starověkem (jiná varianta vymezení počátku starověku souvisí s užíváním písma na Blízkém Východě od poloviny 4. tisíciletí př. Kr.). Z pohledu evropské tradice jsou důležité linky, které už z velmi dávných měst přes další prostředníky vedou až k našim sídlům. Například ze starověké Mezopotámie jsou to mosty, domy, dlážděné silnice atd.



/obr. 3: vlevo nahoře egyptský hieroglyf pro město 3110–2884 př. Kr.; vlevo dole čínský ideogram označující vesnici 1300–612 př. Kr. (dle Crowe 1999); barevné vyobrazení mezopotámského domu, který typově inspiroval středomořskou architekturu, srov. s antickými domy v následujícím textu/



Zdroje pro 5; 5.1; 5.2

Archeologické 3D virtuální muzeum. Praha: Archeologický ústav AV ČR, [on-line].

Archeologie na dosah. Praha: Národní muzeum [on-line].

CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment.* Cambridge, MA: The MIT Press.

GAMBLE, C. (2002). Human Evolution: the last one milion years. In: INGOLD, T. (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology.* London: Routledge, s. 79–107.

KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světónázor: jako součást transkulturní komunikace.* Ostrava: Moravapress.

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].

LEAKEY, R. E.; LEWIN, R. (1984). *Lidé od jezera: člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost.* Praha: Mladá fronta.

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury.* Praha: Odeon.

ORTOVÁ, J. (1999). *Kapitoly z kulturní ekologie.* Praha: Karolinum.

ROSSIAUD, J. (1999). Měšťan. In: LE GOFF, J. (ed.) *Středověký člověk a jeho svět.* Praha: Vyšehrad, s. 123–155.

SÁDLO, J. (ed.). (2005). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí.* Praha: Malá Skála.

SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie.* Praha: Baset.

5.3 Antika

Řecká krajina je hornatá a členitá, menší úrodné oblasti jsou vzájemně odděleny pohořími. Vzájemná vazba lidského vlivu a života v krajině se ukazuje například v tom, že tyto charakteristiky jsou zřejmě důsledkem lidského působení, intenzivního využívání přírodních zdrojů a následné eroze.

Členitost krajiny se pak zrcadlí i v politické nejednotnosti, členitosti starověkých řeckých států, která kontrastovala s jazykovou a kulturní homogenitou starověkého Řecka jako celku. Důležitým pojmem je tzv. „polis“, tedy město se svým blízkým okolím – konkrétní zemědělskou oblastí. Toto uskupení bylo kromě hospodářského zároveň náboženskou a politickou jednotkou. Ve starověkém Řecku (na rozdíl od Říma) nevznikl společenský předěl mezi venkovem a městem: plnoprávní občané mohli sídlit ve městě nebo na venkově, aniž by to nějak ovlivnilo jejich právní status (detailněji známe Athény, Spartu a Théby, v nichž se plnoprávní občané hlásili ke společnému původu).

Významným motivem společenské hierarchie bylo vlastnictví půdy. Souviselo s významem původních urozených rodin, bylo součástí občanských práv (ne všichni lidé byli také občany). Bylo významné pro fungování vzájemně neoddělitelných životních jistot: rodiny, jejího náboženského kultu, půdy, domu. Společnost, jejímž základem je vlastnictví půdy a přitom nemá kam expandovat, se jen těžko vyrovnává s nárůstem obyvatel. Kromě obtížného provozu přelidněných měst byl problematický právě nedostatek půdy a tato tíseň vyústila v hledání nového prostoru, zdrojů, obchodních kontaktů – tedy v zakládání řeckých kolonií (zejména 8. – 6. století př. Kr.) na pobřeží Středomoří, Egejského a Černého moře. Mocenská nadvláda nad okolním mořem byla řeckou prioritou také proto, že zemědělství na původních řeckých územích nebylo příliš výnosné (důvody viz výše), a tak byli Řekové závislí na obilí dodávaném z ciziny, zejména z Egypta a dnešní Ukrajiny. Sami se zaměřovali jen na některá zemědělská odvětví a zejména na řemeslnou výrobu a obchodování.

Pro starověké **Římany** bylo zemědělství velmi důležité, a to nejen jako základ obživy. Bylo také výrazným symbolem: (1) opakovaně se vrací představa ideálního „zlatého věku“, v němž lidé žili v souladu s přírodou; (2) obraz starých Římanů-zemědělců se otiskuje i do rituálního orání brázdy při zakládání města: podle legendy Romulus **21. dubna 753 př. Kr.** při založení Říma nejprve vyoral brázdu označující budoucí hradby; (viz studijní text Kratochvíl, 1998, s. 75: oltář – duchovní ohnisko, brázda – hranice lidského společenství); (3) připomínám původní etymologii slova „kultura“ – např. v přehledu teorií kultury sociokulturní antropologie; (4) „česká“ pověst o Přemyslovi, který přímo z pole a od pluhu odchází vládnout, je „vypůjčena“ od Římanů (srov. např. představa o starobylosti národa – viz antropologie jazyka, národa a národnosti).

Na venkově obyčejní Římané se svou rodinou (do které se počítají i najatí pracovníci) sami obdělávali půdu kolem zemědělské usedlosti. Problematické ale byly jak prohrané, tak i vítězné války: obvyklou válečnou strategií bývala likvidace zemědělských usedlostí. Z vítězných válek bohatli spíše bohatí, čímž narůstal počet velkostatků s otroky, kterým malí zemědělci nedokázali konkurovat. Situaci komplikovaly daně a levnější zahraniční obilí, a tak se zemědělci v těžké situaci mnohdy rozhodli odejít do Říma. Římské občanství bylo ve starších dobách rodově dědičné, dále bylo možné získat čestné občanství, či se stát občanem přesídlením do Říma. Zde potom někteří občané přežívali ze svého volebního práva (tedy v důsledku snahy politiků získat si podporu voličů). Později, v roce 212 n. l. bylo občanství uděleno všem obyvatelům Římské říše, což byl

zároveň humanistický počín a také pragmatické rozhodnutí chudnoucího státu, který tím získal nové plátce daní.



/obr. 4: Řím byl dle legendy založen 21. dubna 753 př. Kr. (místo však bylo už dříve osídleno Etrusky); vzhledem ke složitému terénu i nekoordinovanému nárůstu populace (mezi 1. a 4. stol. n. l. měl Řím přes milion obyvatel) sídlo nemá razantní celkové prostorové schéma, zjevné jsou ale „dílčí“ plánované dispozice některých (i obrovských) areálů; opevnění města ze 70. let 3. století n. l. (předtím téměř 6 století opevněno nebylo) ilustruje dobovou bezpečnostní situaci (Scarre 1995)/

To, co si vybavíme jako „**klasické**“ evropské město, je **princiálně dědictvím antiky**. Už v antickém Řecku vznikají města, jejichž podoba, vnitřní uspořádání a strukturování prostoru, společenská struktura, rozmístění ve středomořské krajině, symbolika, estetika i ideový obsah ustavují evropskou tradici.

(1) V některých aspektech je **kontinuita** v průběhu historie nepřerušena až do našich dob – takto například *řecká kolonizace* (nové kolonie vznikají zejména v 8. – 6. století př. Kr.) vytváří v celém Středomoří sídelní strukturu řeckých měst, z nichž mnohá se později stala základem pro římská a středověká města: v Itálii například Neapol; v průlivu Bosporského moře Byzantion (Konstantinopol/ Istanbul) atd. Konkrétní motivy antického dědictví se v některých etapách evropských dějin zdají výraznější a zásadnější než v jiných – tak, jak (ne)odpovídají dobovým požadavkům.

(2) Centrem řeckého městského občanského života byla **agora**, v římských městech podobně sloužilo **fórum**. V obou případech se jedná o prostranství, kde se veřejně řeší obecní záležitosti. Je obklopeno významnými budovami (chrámy, soudy, tržnicemi). Místo je tak kromě politického a občanského zároveň centrem kulturního, náboženského dění a obchodu. Zejména je však zpřítomněním řádu. Jeho vzniku a údržbě je obvykle věnována velká pozornost. Veřejná prostranství a budovy kolem něj jsou vznešeným, výjimečným prostorem, kontrastují s obyčejnou zástavbou ve zbylých částech města. V návaznosti na tradici římského fóra pak v evropských městech funguje centrální velké náměstí.

Antická tradice zájmu o **věci veřejné** (= res publica) souvisí s evropským konceptem občanské společnosti. Nikoli náhodou je latinské slovo „*civis*“ (občan) etymologicky obsaženo v italském „*città*“ (město) a podobně též třeba v anglickém slově „*city*“.

(3) Zatímco třeba Perská říše po sobě zanechává monumentální paláce odkazující k významu perských vládců, v řeckém prostředí jednotlivci do podoby sídel zasahují

jinak. I oni se zapisují do architektury, urbanismu či umění, řecká společnost vynakládá mnoho prostředků i úsilí zejména na zbudování obecních chrámů, veřejných prostranství, divadel atd. Například v Athénách klasické doby tak vznikly monumentální veřejné stavby, které deklarovaly význam a moc obce. Naproti tomu domy jednotlivých občanů byly vcelku prosté. Prestiž nespočívala ve vybudování okázalého soukromého domu. Občanskou ctností bylo naopak darovat peníze na veřejné účely, zapojit se do projektu **obce/ společnosti jako celku**.

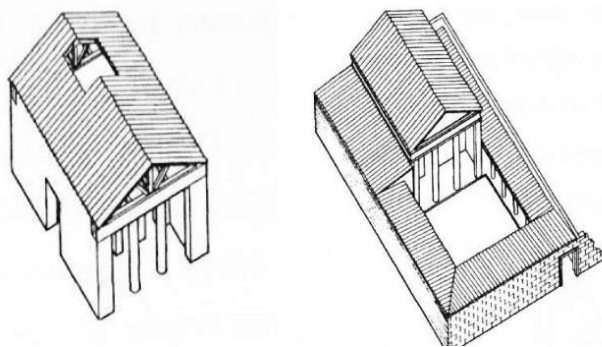
(4) **Klasický tvar evropských měst** a některých budov se ustálil v antickém Řecku:

(A) Starší města měla nepravidelný půdorys, vznikala postupným narůstáním a v úzké vazbě na terén a vlastnosti konkrétního místa. Centrem města byla opevněná akropole. Křivolaké uličky, domy, svatyně i pohřebiště byly rozmístěny bez zásadnější geometrické urbanistické vize.

Nejstarším typem domu je „megaron“ (dům má obdélníkovou místnost s krbem, předsiň otevřenou ven a podpíranou sloupy; stane se i vzorem pro řecké chrámy). Z něj se pravděpodobně vyvinul „peristylový dům“ (dům je orientován dovnitř – uspořádán kolem vnitřního dvorku, ten je v nákladnější variantě doplněn sloupořadím).

(B) Od druhé poloviny 5. století př. Kr. se potom pomalu objevuje pravidelný, plánovaný šachovnicový půdorys města. Podle Hippodáma, který navrhl plán města Mílétu zničeného během války s Peršany, je tento typ označován jako „hippodamický“ (město s šachovnicovým půdorysem a pravidelnou, pravoúhlou sítí ulic). Zdá se, že tato pravidelná struktura vychází z inspirací z Mezopotámie, Egypta a také od Etrusků (Koch 1998, s. 391)

Samotný Mílétos byl v tomto stylu pravděpodobně přestavěn mnohem později, vcelku přesnou představu ale máme třeba o šachovnicovém uspořádání města Olynth (vyobrazen na s. 24), které bylo dle hippodamického systému přestavěno kolem roku 430 př. Kr. Města s pravidelným šachovnicovým půdorysem jsou obvyklá zejména v období helénismu (323–31 př. Kr.).



/obr. 5: vlevo je zobrazen megaronový dům; vpravo peristylový dům (Crowe 1999)/

(C) **Římané** sami nepřicházejí s velkými změnami, spíše rozvíjejí tradice, s nimiž se setkali nejprve u Etrusků a posléze Řeků. Etruskou inspirací je zejména představa ideálního čtverhranného sídla se dvěma hlavními ulicemi (severo-jihní osa „cardo“ a východo-západní „decumanus“), které se v centru města protínají. Vzniká tak půdorys podobný výše zmíněnému řeckému hippodamickému systému. V římských městech bývá v průsečíku hlavních ulic umístěno fórum, centrum veřejného života. Podobně bývají uspořádány také vojenské tábory a města, která vznikají v provinciích, mnohdy jako „následníci“ dlouhodobého legionářského tábora (například anglické město Chester

– a jiná se jmény končícími na *-chester/ -cester* odkazují ke slovu „*castrum*“, tzn. vojenský tábor).

V římských městech se setkáváme s patricijskými domy, kterým se říká „*domus*“ a bývají ve dvou verzích: (1) s „*atriem*“ (atrium je nezastřešená, symbolicky i provozně ústřední místnost s krbem a vstupem do okolních místností) nebo (2) atriem a peristylem.

Ve velkých městech byly obvyklé vícepatrové činžovní domy (dům zvaný „*insula*“). Vzhledem k opakovaným vyhláškám o jejich maximální povolené výšce (zákaz stavět budovy přesahující 18 nebo 21 metrů) můžeme předpokládat vcelku ambiciózní stavby.

Římská venkovská sídla se různí, jsou tu: (1) prosté rolnické domy, (2) statky s mnoha provozními budovami a zdí obklopující celý areál (3) venkovská rekreační sídla bohatých měšťanů. Konkrétní podoba luxusní „*villy*“ s parkem a mnoha doplňkovými stavbami mohla být velmi osobitá a reagovat zejména na vkus/ požadavky majitele. V pozdní době se často proměňuje směrem k budově připomínající zámek/ hrad chráněný hradbou s věžemi. Tento motiv posléze pokračuje dál směrem ke středověkým hradům.



/obr. 6: vlevo římský „*domus*“ s *atriem* a peristylem, vpravo „*insula*“/



Isonomie

Společně s pravidelným půdorysem měst se objevuje tzv. princip „*isonomie*“. To znamená rovnoměrné/ rovnostářské rozvržení půdorysu a životního prostoru pro jednotlivé obyvatele. Jde vlastně o demokratický princip zakreslený do prostorového uspořádání sídla. Setkáváme se s ním například u výše zmíněného řeckého města Olynth, podobně, avšak mnohem dříve v egyptských řemeslnických koloniích (u jejichž obyvatel např. v Deir-el-Medině tušíme poněkud nadprůměrné sociální postavení a vysokou gramotnost – byli to řemeslníci, kteří tak docela nepatřili k „prostému lidu“). Novodobou analogií isonomního konceptu jsou půdorysy amerických měst zakládaných v 18. století v atmosféře demokracie a občanské rovnosti. Nutno podotknout, že prostorová struktura je jenom jedním z aspektů městského života, a tak další vývoj může způsobit, že ačkoli se půdorys nemění, v reálu je všechno jinak: (1) budovy na znamení mocenských vztahů vystřelí do výšky jako třeba na Manhattanu; (2) místo je obýváno někým jiným, než původními zakladateli a noví osadníci nakládají s prostorem/ budovami/ symboly jinak než bylo původně zamýšleno; (3) řada klíčových sdělení může být namísto sídelní struktury přesunuta do jiných médií – třeba do psaných nebo digitálních dokumentů atd.



/obr. 7: vlevo Starověký Egypt, řemeslnická osada Deir-el-Medina – západní část Vesetu, založena cca 1500 př. Kr.; uprostřed Antické Řecko, Olynth, poloostrov Chalkidice, 5. století př. Kr.; vpravo New York na plánu z počátku 19. století/

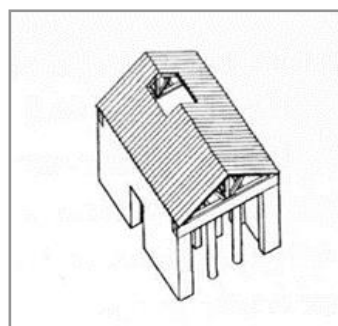
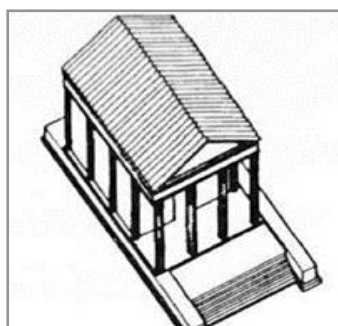
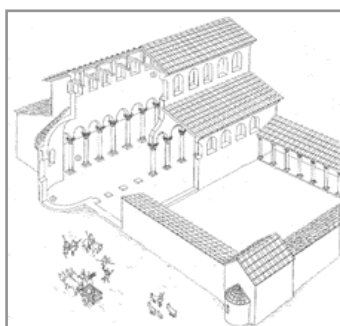
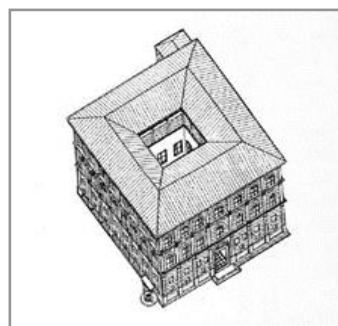
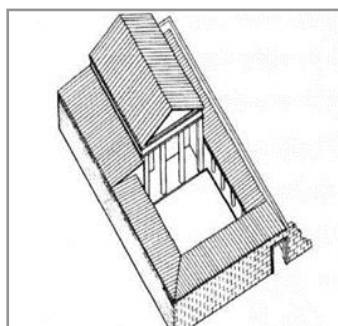
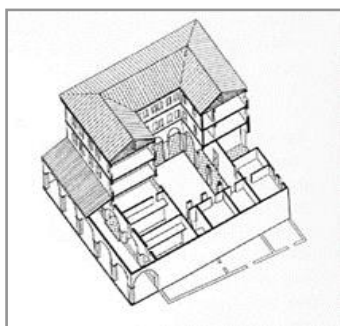


Studijní text

CROWE, N. Nature and the Idea of a Man-Made World, s. 39-46. (kapitola Primacy of the House) /pokud máte těžkosti s angličtinou, spolupracujte, prosím/

- Co má autor na mysli oním „Primacy of the House“?
- Spojte do páru obrázky a popisky.
- Sestavte co nejprehlednější schéma vzájemných vztahů (Jak na sebe navazuje „megaron“ (obytný dům s předsíní, která je podpírána sloupy a otevřená ven; objevuje se již v nejstarších sídlech antického Řecka), „peristylový dům“ (má vnitřní prostranství, obvykle se sloupořadím), antický chrám? A pravděpodobně také „insula“ (římský nájemní dům) a pozdější renesanční paláce?)
- Jaká je analogie fungování peristylového dvora a agory?
- Kdy/ proč se jako křesťanský chrám začíná užívat bazilika?

/obr. 8: (Crowe 1999; Hernandez a Comes 1990/



antický
chrám

bazilika

insula

megaron

peristylový
dům

renesanční
palác



Zdroje

- BAHNÍK, V. (ed.) (1974). *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda.
- BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.
- CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- DUDÁK, V., POŠVA, R., NEŠKUDLA, B. (ed.) (2000). *Encyklopedie světové architektury: od menhiru k dekonstruktivismu*. Praha: Baset.
- FUSTEL DE COULANGES, N. D. (1998). *Antická obec*. Praha: Sofis; Pastelka.
- HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990). *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- KRAUTHEIMER, R. (1980). *Rome: Profile of a City, 312-1308*. Princeton University Press.
- SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.
- SHORT, J. R. (1994). *Lidská sídla*. Praha: Nakladatelský dům OP.
- SYROVÝ B. (ed.) (1987). *Architektura – svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha: SNTL.

5.4 Středověk

Na sklonku své existence se Římská říše potýkala s řadou potíží: s ekonomickými a sociálními těžkostmi, politickou nestabilitou, zhoršením zdravotního stavu římské populace, tlakem „barbarských“ kmenů. Část authority, kterou ztratil stát, postupně získává křesťanská církev. V roce 395 n. l. se země rozpadá na východní a západní část. V roce **476 n. l.** byl po krátkém vladařském působení sesazen mladičský západořímský císař Romulus Augustulus. Vládcem Itálie se stal germánský válečník Flavius Odoaker, který již jako ne-Říman nezapadal do tradice římských císařů. Ačkoli současníci si dost možná nevšimli ničeho obzvlášť pozoruhodného, zpětně sem klademe předěl mezi starověkem a středověkem. Naproti tomu ve východní části území se vládcům podařilo udržet vnitřní stabilitu: jako Byzantská říše existuje dál v přímé návaznosti na antiku. Západní říše se rozpadá, na jejím území vznikají „barbarská“ království, z nichž mnohá se k antické tradici symbolicky hlásí. Velmi pozvolna vznikají základy toho, co dnes chápeme jako evropský „středověký svět“, vystavěný na pilířích (1) antiky, (2) křesťanství a (3) tradic „barbarských“ kmenů.

V neklidné přelomové době (mezi rozpadem západní římské říše a řekněme 10. stoletím n. l.) a během tzv. stěhování národů (zejména 4. – 6. století n. l.) zcela zanikla nebo byla poničena mnohá někdejší antická města. Zmenšilo se množství obyvatel, úměrně tomu také plocha obydlených částí měst. Nejextrémnější je v tomto příklad hlavního města Říma, které se z metropole s více než milionem obyvatel propadlo na nějakých 50 tisíc kolem roku 500 n. l. Je pochopitelné a obvyklé, že měšťané si v podobných situacích zvolí menší, co nejsnadněji ubránitelnou část (kdysi rozsáhlejšího sídla), tu opevní a udržují. Některé ze zbývajících ploch jsou využity jako zemědělské. Jiné jsou prostě ponechány svému osudu, pomalu zarůstají, avšak do zcela divokého



přírodního stavu se většinou vrátit nestihnou, neboť kolonizace raného středověku opět začne obnovovat někdejší strukturu člověkem formované krajiny. „Středověký Trevír vznikl na 4 m silné vrstvě sutí pozdně římského města. Dokonce i v Duisburgu, který byl osídlen až v karolínské době, bylo na Starém tržišti vykopáno 18 stavebních vrstev“ (Koch 1998, s. 395).

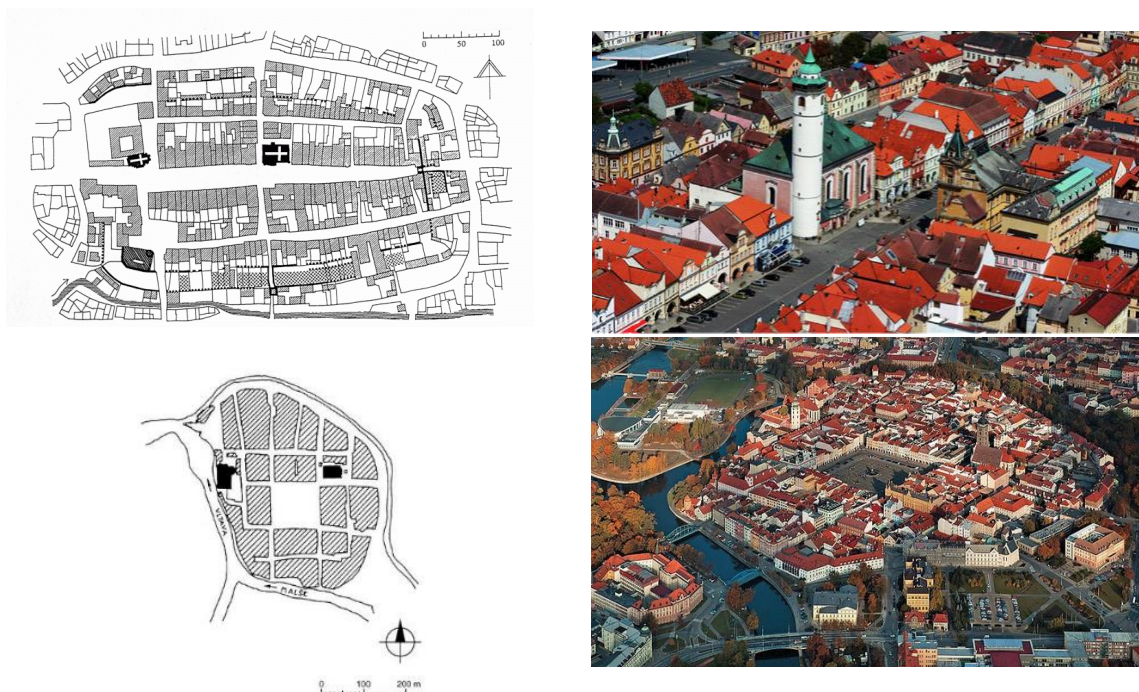
(1) Středověká města mnohdy přímo navazují na někdejší římská sídla. Germánská kultura původně ke stavbě měst netíhla, když ale germánská aristokracie začala rekonstruovat a upravovat někdejší římská města, byla v tom snaha zaujmout roli nástupců a pokračovatelů Římské říše.

(2) Důležitým nositelem řádu a antické kontinuity je v přelomovém období křesťanská církev (i co se týká architektury – např. původně antická bazilika jako křesťanský chrám). Navzdory bouřlivé době byla zachována stávající církevní struktura. Významná jsou biskupská sídla, která zůstávají na svých původních místech. Specifickou formou, která v některých případech sama o sobě připomíná město (nebo může být součástí nějakého města) je klášter.

(3) Města nově zakládaná – tzv. „lokační“ mívají plánovanou prostorovou dispozici s určitou pravidelností. Podobné to bývá u měst vzniklých razantnější přestavbou již existujícího sídla. Zároveň se ale v počáteční fázi obývání nově vznikajícího místa jeho podoba teprve postupně ustaluje. Výsledná podoba a fungování města se tedy průběžně formují na předem načrtnutém půdorysu, ale též na základě zkušenosti s místními podmínkami, konkrétním terénem, potřebami městského života atd.

(a) K obvyklým formám patří města s výraznou osou. Na příkladu Domažlic (lokační město z 60. let 13. století) si můžeme ukázat, jak podélné náměstí ve tvaru rozšířené ulice přímo navazuje na hlavní cestu (zpravidla dálkovou komunikaci).

(b) Výrazným typem je také šachovnicový půdorys (s různou mírou pravidelnosti). Například České Budějovice (lokační město z roku 1265) mají pravoúhlé vnitřní schéma s výrazně velkým čtvercovým náměstím, zatímco oválná vnější hranice města je v důsledku přizpůsobení terénu poněkud nepravidelná.



/obr. 9: nahoře Domažlice; dole České Budějovice (schémata Hauserová)/

Města, která nebyla řízeně založena, ale vznikla přirozeným postupným narůstáním, mívají nepravidelný půdorys, čímž však nemám na mysli chaos: prostorová struktura obvykle respektuje terén, povahu místa, potřeby společnosti. Přesto trochu specifická situace nastává, pokud prostorové uspořádání vznikne velmi rychle a do značné míry jako provizorní reakce na momentální požadavky a nárazový nárůst populace (například část zástavby v Kutné hoře rychle vzniklá v důsledku „zlaté horečky“).

Měli bychom také mít na mysli, že málokdy se setkáme s čistou formou pouze plánovaného nebo pouze přirozeně rostlého města. Pravidelná dispozice většinou obsahuje i nějakou pozdější neplánovitě, nepravidelně vzniklou zástavbu, která se objevuje třeba tím, jak město postupně dorůstá a reaguje na nepředvídané potřeby. Nebo obráceně je velmi obvyklé, že přirozeně narostlé město projde plánovaným zásahem. Specifickou situací jsou také požáry měst. V jejich důsledku se i v zastavěných oblastech objevují volné plochy jako potenciální nová výzva.



/obr. 10: na příkladu Litoměřic (zde mapa z r. 1726) můžeme ukázat, jak v bezprostřední blízkosti starší zástavby narůstající kolem původního hradiště (modrá) vzniklo plánovitě založené nové centrum (bílá) s víceméně pravidelným obdélkovým náměstím a pravoúhlou sítí ulic (podrobněji Landa 2012)/

Středověký urbanismus vychází vždy ze znalosti konkrétního místa a vzniká v přímé návaznosti na něj. A výsledná sídla pak mají též osobitou, neopakovatelnou atmosféru. Město i jeho jednotlivé části jsou uzpůsobeny především pohledu zblízka (později v renesanci a zejména v baroku se toto změnilo a snahou je spíše vytvoření jakési divadelní scény). Předobrazem každého města je „Nebeský Jeruzalém“ z Apokalypsy v Janově evangeliu; středověk tedy nemá potřebu produkovat nějaké teoretické spisy o urbanismu. Komponuje ohraničené, opevněné sídlo, jehož hlavním akcentem je symbolika směřování k nebi.

(1) Uvědomíme si to například, když nás hlavní ulice po vstupu do města dovede k chrámu, který je koncentrovanou zkratkou středověkých představ o světě i nejvýraznější „směrovkou“ zvedající naši pozornost k nadpozemskému. Středověká města byla charakteristická výrazným kontrastem chrámů vůči homogenně působící obyčejné zástavbě. Podobný kontrast je zřejmý i při srovnání běžné zástavby s dalšími typy veřejných staveb, například s radnicí nebo fortifikačními systémy (Halík 1998, s. 12; srov. též studijní text Norberg-Schulz 1994, s. 48–77)

(2) Z hlediska symbolického uspořádání nelze opomenout vztah centra a periferie: už při letném pohledu si všimneme tzv. „pyramidálního horizontu“, který do velké míry zrcadlí i hierarchii hodnot a společenského uspořádání. Centrálním vrcholem města je věž kostela, která kromě jiného nese zprávu o významu duchovního majestátu. Prostor kolem centrálního náměstí zaujímají další, ve srovnání s kostelem menší, oproti normálním domům ale stále dost vysoké a výstavné budovy – sem patří zejména radnice. Na drahých parcelách kolem náměstí najdeme výstavné domy nejbohatších měšťanů. Jak se vzdalujeme od centra, postupně klesá význam i hodnota jednotlivých staveb. Velká stabilita sociálního uspořádání je v tomto případě zároveň zakomponována do prostorové struktury sídel.

Opevněná hradiště i města jsou významnými centry řemeslné výroby, obchodu, správy, vzdělávání atd. Vždy jsou ale zároveň závislá na svém venkovském zázemí, kde žije převážná část populace – odhadujeme přibližně 9/10 obyvatelstva. Společně s rozvojem měst tak logicky musí probíhat i rozvoj venkova (podrobněji ve studijních textech, zejm. Kuča).

K tématu prostorového uspořádání **středověkých vesnic** jen velice stručně (a tedy s notnou dávkou zkratkou) zmíním základní typologii, která by měla usnadnit četbu studijního textu od Karla Kučy.

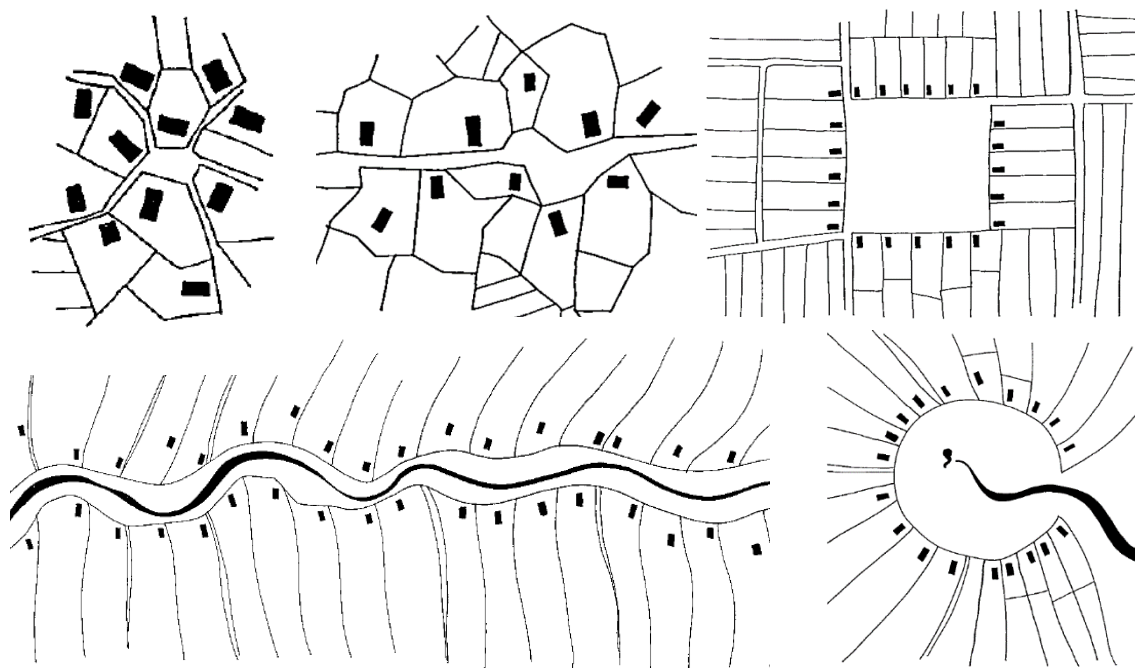
Nejstarší vesnice obvykle půdorysně patří mezi přirozeně rostlá sídla: (1) s postupně narostlým nepravidelným *shlukem* budov; (2) případně vesnice s *ulicovou návší* uspořádané kolem hlavní cesty, jejichž náves protáhlého tvaru bezprostředně navazuje na cestu.

Mladší bývají „lokační“ (řízeně založené) vesnice s plánovanou (pravidelnou) prostorovou strukturou: (1) *vesnice s velkou návší* pravidelného geometrického tvaru, například čtverce nebo obdélníku se zastavěnými nebo otevřenými stranami.

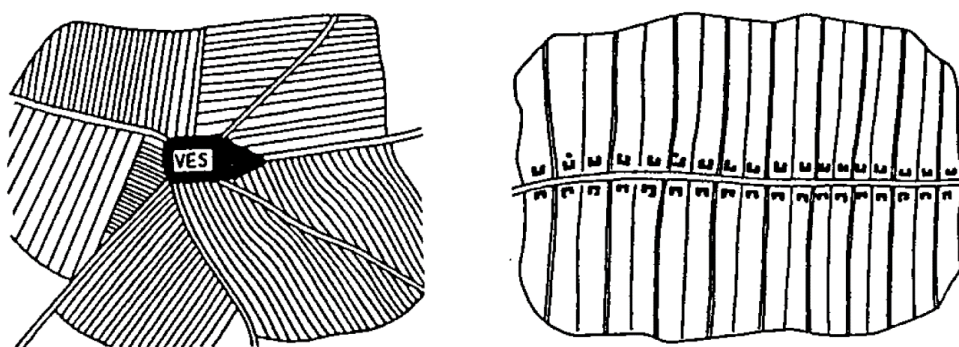
Typicky „kolonizačními“ vesnicemi (řízeně zakládány v rámci osídlování dosud nevyužívaných a obvykle méně příznivých oblastí) jsou: (2) *údolní lánová vesnice*, která je uspořádána kolem vodního toku v údolí, obvykle je tu s vodou souběžná cesta a o něco výš domy, na které navazují zahrady a následně pole; (3) *radiální lánová vesnice*: usedlosti jsou okrouhle seřazeny kolem návsi a za nimi se rozbíhá radiální vějíř lánové plůžiny (zemědělských pozemků). V některých případech bývala náves radiálních lánových vesnic původně přístupná jen v jednom místě, což usnadňovalo dohled nad

dobytkem, který se tu mohl pást nebo v bezpečí přečkat noc, i případnou obranu sídla, jehož vnější obvod uzavírala „hradba“ stodol. Volba jednoho nebo druhého typu „kolonizačních“ vesnic byla spjata s místními podmínkami: v hůře průchodném, členitém a třeba zalesněném terénu bylo snazší vytyčit kruhovou náves, zatímco široká údolí se hodí pro údolní lánovou vesnici. U obou těchto typů je obvyklá tzv. *záhumenicová* plužina (podrobněji studijní text Kuča; Lidová architektura; Pešta 2000).

Nově zakládané osady mají způsob svého vzniku mnohdy dodnes zapsaný ve svém názvu: Žďár, Prosek, Paseka, Lhota (nové vesnici byla vymezena počáteční lhůta, během níž nebyly odváděny daně), Újezd (nová osada v obvykle málo zalidněné oblasti, území vymezeno svědky, kteří území objeli na koních).



/obr. 11: nahoře vlevo nepravidelně rostlá *shluková* vesnice; nahoře uprostřed (komunikační) vesnice s *ulicovou* návší; nahoře vlevo *návesní* vesnice (zde s velkou čvercovou návší); dole typy vesnic charakteristické pro kolonizaci: vlevo dole *údolní lánová* vesnice; vpravo dole *radiální lánová* vesnice (Pešta 2000)/



/obr. 12: vlevo traťová plužina (zemědělec má pozemky na různých místech, obvykle nenavazují přímo na usedlost); vpravo záhumenicová plužina (leží „za humny“ usedlosti) (Pešta 2000 dle Černého 1979)/

Středověký prožitek sídla i krajiny se od dnešního v mnohém liší. Přemýšlejte o tom, až budete číst studijní texty. Výše, v obecných charakteristikách tradičních sídel jsou uvedeny tyto, které připomínám, neboť plně platí i v případě středověkých sídel:

(1) znalost místa a jeho podmínek i pokora vůči tomu, co člověk nedokáže ovlivnit.

(2) Konkrétní místo i samotné lidské tělo jako základní referenční bod: (a) lidé mnohem intenzivněji vystaveni počasí, krajině, vnějšímu prostředí. Noc je skutečně tmavá a zima studená, lidé (a zejména venkované) tráví mnoho času prací mimo dům. My, kteří vstupujeme do rozsvíceného kostela z nepřetržitě osvětlené ulice jednoduše přicházíme o část prožitku způsobeného kontrastem tmy a světla, zápachů a vůní (Foletti 2019). (b) „Člověk-tvůrce-projektant-uživatel“ nesériových věcí: například míry, váhy i měření času jsou nejednotné, vázané ke konkrétnímu místu, lidskému tělu, práci, střídání dne a noci atd. (c) Znamý, blízký prostor: kam dojdeme a dohlédneme.

(3) Kompaktní, hustá zástavba, města je ohraničena hradbami.

(4) Domy i města mají smíšenou funkční strukturu.



Studijní text

ROSSIAUD, J. (1999). Měšťan. In: LE GOFF, J. (ed.) Středověký člověk a jeho svět, s. 123–155.

- Jaká je přibližná datace vzniku městské sítě předindustriální Evropy?
- Antický Řím byl mezi 1. a 4. stol. n. l. milionovou metropolí. Jaké jsou „běžné“ počty obyvatel středověkých měst?
- Středověké město bylo nesoběstačné a jeho rozvoj umožněn venkovem:
 - podrobněji vysvětlete materiální závislost,
 - podrobněji vysvětlete, jak se to týká lidí.
- Středověká města můžeme onálepkovat jako „multikulturní“: podrobněji vysvětlete příčiny a hlavní rysy.
- Středověké město je určováno svými hradbami: vysvětlete, jak městské hradby ovlivňují město a život v něm (přibližně šest tezí).



Studijní text

SÁDLO, J. (ed.) (2005). Krajina a revoluce, s. 139–175. (kapitola Hádání řádu s neřádem)

- Krajinná změna vrcholného středověku byla razantní a rychlá, nový typ lidského vlivu na krajinu se významně liší od pravěkého. Podrobněji vysvětlete hlavní rysy.
- Napište seznam hlavních bodů týkajících se lidské činnosti v krajině a přidejte stručné vysvětlení: odlesnění, krajina v soukromém vlastnictví, trojpolní hospodářství atd.
- V návaznosti na text uveďte charakteristiky středověkého města a každou z nich stručně vysvětlete.
- Vysvětlete tři životní strategie ve vrcholně středověké krajině: (1) kolonizace neosídlených míst; (2) zahušťování osídlení – využití méně výhodných ploch; (3) intenzivnější využívání zdrojů.



Studijní text



KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].

Nyní čteme pouze kapitoly Raně středověké období; Vrcholně středověká přestavba osídlení; Půdorysné formy vrcholně středověkých vesnic; Redukce osídlení v 15. století. Poznamenejte si klíčové informace k následujícím bodům:

- a. hradiště/ hrad/ klášter potřebuje vesnické zázemí,
- b. změny ve 12. století,
- c. refugium,
- d. půdorysy nejstarších vesnic (viz schémata na s. 32),
- e. změny 13. a 14. století,
- f. na poč. 15. století „hotová“ sídelní struktura: (a) rozsah a hustota, (b) půdorysy vrcholně středověkých vesnic (viz schémata na s. 32),
- g. důvody redukce osídlení v 15. století.

**Zdroje**

- BAHNÍK, V. (ed.) (1974). *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda.
- DUDÁK, V., POŠVA, R., NEŠKUDLA, B. (ed.) (2000). *Encyklopedie světové architektury: od menhiru k dekonstruktivismu*. Praha: Baset.
- GUREVIČ, A. J. (1978) *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta.
- FOLETTI, I. (2019). *Přednášky pro Transkulturní komunikaci*, Pdf UHK, [on-line].
- HALÍK, P. (1996) Počátky a proměny současné urbanistické scény. In: HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. *Architektura a město*. Praha: Academia, s. 9–70.
- HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.
- HAUSEROVÁ M. Česká města ve středověku, [on-line].
- HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990) *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Historický atlas měst ČR* [on-line].
- KLÁPŠTĚ, J. (2005) *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- KRAUTHEIMER, R. (1980). *Rome: Profile of a City, 312-1308*. Princeton University Press.
- KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].
- LANDA, F. (2012) Urbanistický vývoj Litoměřic. In: *Litoměřice-Leitmeritz: architektura na severu Čech* [on-line].
- LE GOFF, J. (ed.) (1999). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad.
- Lidová architektura* [on-line].
- PEŠTA, J. (2000). Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In: *Průzkumy památek. Denkmalforschung. Historical Monuments' Research & Documentation*. [Číslo] 2. Praha: Památkový ústav středních Čech, s. 153-168.
- PETRÁŇ, J. (ed.) (1985) *Dějiny hmotné kultury*. [Díl] 1, [sv.] 1 a 2, Praha: SPN.
- ROSSIAUD, J. (1999). Měšťan. In: LE GOFF, J. (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 123–155.
- SÁDLO, J. (ed.) (2005). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.
- SCARRE, C. (ed.) (1995). *Zaniklé světy: velký atlas archeologie*. Praha: Baset.

SHORT, J. R. (1994). *Lidská sídla*. Praha: Nakladatelský dům OP.

5.5 Renesance

Když mluvíme o novověku, který (počínaje renesancí) mění vztah člověka ke světu, máme tím na mysli širokou škálu souběžných procesů. V souvislosti s naším kurzem bychom neměli přehlédnout zejména následující: zámožské plavby a hospodářsko-politické sjednocení velkých územních celků zásadním způsobem mění a posouvají evropský horizont, mění evropské představy o světě i koncept „prostoru“, který se proměňuje směrem k abstraktní, formálně pojaté veličině (srov. studijní text Kratochvíl, zejm. s. 78–79).

Středověk pracoval s konkrétním místem, do kterého vkládal symboly zpřítomňující směřování k nebi (koncentrovanou zkratkou těchto sdělení je středověká katedrála i uspořádání městských ulic, které k ní vedou atd.) a při stavbě měst se středověk neustále vracel k vizi jediného ideálního města „Nebeského Jeruzaléma“. *„Středověká města byla strukturována jinak než renesanční, vztah objektů a lidí v nich byl bezprostřednější, těsnější, rovněž i symbolika, vázaná hlavně k církevním stavbám, měla narativní názorný ráz. Francouzský historik Pierre Lavedan píše ve velkých Dějinách urbanismu, jak ve středověkém městě je všechno utvářeno pro pohledy zblízka, a Françoise Choay, zabývající se dějinami urbanistické kultury, nazývá středověký urbanistický prostor „prostorem bezprostředního kontaktu“ na rozdíl od „ikonického teatrálního“ prostoru renesanční urbanistické koncepce“* (Halík 1996, s. 14).

Renesanci orientačně datujeme do 14. – 17. století (v Čechách konec 15. – pol. 17. stol.). Neznamená to ale, že by se v této době „středověká“ města, vesnice nebo krajina náhle změnila v „renesanční“. Krajina, stejně jako vždy, reaguje na nové podněty pozvolna, velkých urbanistických projektů vlastně nebylo uskutečněno mnoho. Běžné jsou spíše menší celky, jednotlivé renesanční budovy a zejména úpravy starších budov tak, aby odpovídaly nové módě (např. fasáda zdobená malbami a zejm. sgrafity).

Renesanční trendy se do Českých zemí dostávají prostřednictvím kosmopolitních a bohatých stavebníků, kteří si nechávají vybudovat sídla v novém stylu: s potlačenou vojensko-obrannou funkcí nebo i zcela bez ní, s důrazem na pohodlí, krásu a harmonii, reprezentaci a přijímání hostů. Je také mnoho těch, kteří si nemohou dovolit postavit zcela nové rodinné sídlo, a tak „jen“ upravují to staré. Jeho vnější podobu proměňují v „renesanční“, zatímco vnitřní prostory mohou mít i nadále středověké uspořádání. Totéž můžeme sledovat v měšťanském prostředí: v 16. století je půdorys měšťanských domů mnohdy formován tím, že stojí na středověké dlouhé a úzké parcele, nebo je i zcela zachováno původní středověké zdivo a vnitřní členění. Fasáda domu je ale pojata renesančně, aby prezentovala význam a důstojnost měšťana a jeho rodiny (srov. Kubů 1994; Petráň 1995).

Renesanční urbanistická i architektonická tvorba se mnohdy zaměřuje na teoretické spisy a projekty (třeba plány „ideálních“ měst), z nichž značná část zůstane nezrealizována; uskutečněné renesanční stavby a urbanistické projekty obvykle koexistují s těmi z dřívějších dob. Podobně, jako to později ukážeme v případě industriálních měst 19. století a jejich „opožděné“ proměny směrem k modernímu stylu, i zde města reagují na většinu změn se svébytnou „pomalou“ dynamikou. Zároveň

nesmíme zapomenout, že se rozvíjejí i sféry, které nemají přímou vazbu na fyzickou, architektonicko-urbanistickou podobu lidských sídel.

V polovině 15. století je vynalezen knihtisk. Běžnější a dostupnější knihy (i první noviny) jsou médiem, které v mnoha ohledech mění lidský vztah ke světu. Pozvolna tak sílí možnost uchovávat a předávat významné sociokulturní informace o povaze a fungování světa jinými kanály, než například ve vazbě na sídelní a architektonické formy. Neměli bychom také zapomenout na renesanční filosofii, lékařství, astronomii, slavnosti a rituály atd. Sféry, které jsou nedílnou součástí renesance, ale jen na základě fyzické podoby staveb bychom jim porozuměli málo nebo vůbec ne. S odkazem na I. Folettiho (2019) bychom se mohli pokusit o parafrázované shrnutí: *Renesance žije „v kulisách“ středověkého města.*

Dále ve stručnosti připomínám následující: (1) Renesance se od středověku liší svou zálibou v pracích o urbanistických a architektonických principech. Zdůrazněn je geometricko-vizuální princip, pozornost se více obrací k plánování celku i jeho jednotlivých součástí a tvůrce přitom má neustále na mysli celkový prostorový řád, estetiku. Oblíbená je kompozice složená z pravidelně opakovaných stejných prvků (pravidelné proporce, symetrie, oblíbenou možností je prostor harmonicky-pravidelně rozložený kolem středu). Projektování či budování měst, sídelních komplexů a zahrad se stává uměleckou disciplínou.

(2) Vznikají projekty ideálních měst. Renesanční autoři se nechávají výrazně inspirovat antikou: proměňují dochované antické stavby a studují zejména knihu „De architectura“ („O stavitelství“, jejímž autorem byl římský architekt Marcus Vitruvius Pollio). Sami poté publikují své spisy o ideální podobě sídel. Měst doopravdy vybudovaných podle renesančních ideálních/ utopických plánů vlastně moc není, návrhy častěji zůstaly jen na papíře. Zmínit bychom zde ale mohli třeba město Palma Nuova, které v roce 1593 vzniklo na severovýchodě Itálie, pravděpodobně podle projektu Vincenza Scamozziho.

(3) Snaha o ideální geometrickou kompozici souvisí také s fascinací symetrií a perspektivou. Perspektiva byla jako nový motiv nejprve užívána na renesančních obrazech. Zhruba od 2. poloviny 15. století se potom (například v podobě různých průhledů zástavbou) stává důležitým principem plánování městského prostoru.

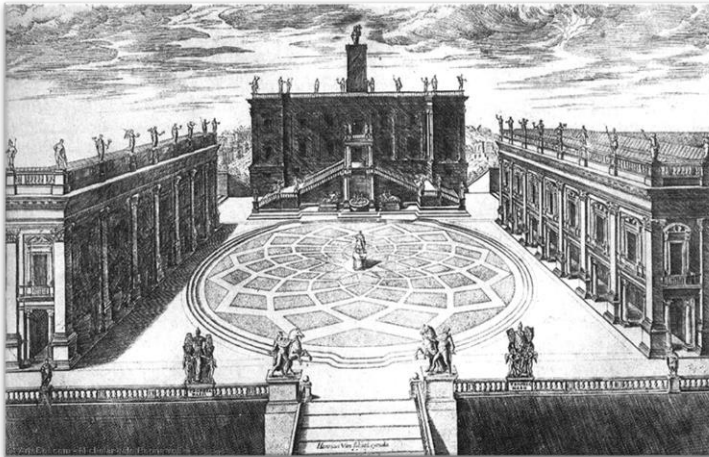
(4) Zahrady jsou (nově) projektovány jako nedílná součást kompozice bohatého sídla. Jsou pravidelné, souměrné, doplněné mnoha objekty (altány, kašny, míčovny, oranžerie, voliéry, zvěřince atd.) a stejně jako v rezidenci samotné, i zde se odehrává společenský život.

(5) Od 17. století se stává běžným, že bohatá (aristokratická) sídla jsou členěna na části s různou mírou otevřenosti nebo soukromí. Od provozních a reprezentačních prostor až po zcela soukromé pokoje pána domu a jeho rodiny. Představa soukromého, intimního obytného prostoru do té doby neexistovala: „starší pojem „soukromí“ znamenal odloučenost, poustevnickou samotu“ (Petráň 1995, s. 230).

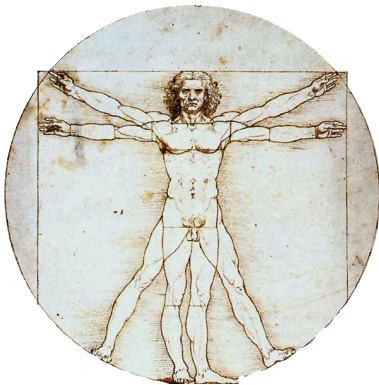
(6) Venkov má v mnoha ohledech svébytný životní styl, lidé jsou stejně jako dříve v mnohem intenzivnějším kontaktu s přírodou, silně vnímají cyklický průběh přírodního a hospodářského roku. Ve středoevropských venkovských domech postupně mizí otevřená topeniště jako do této doby běžná součást obytné místnosti. Přesouvají se do tzv. černých kuchyní, což výrazně mění charakter obytné místnosti. Mimo jiné je možné ji vybavit nákladnějším mobiliářem. Stejně jako dříve ve středověku a později v baroku

je stůl (spolu se svatým koutem a případně koutní skříňkou) posvátným centrem domácnosti.

Evropa „objevuje“ řadu nových plodin, např. kukuřici (podrobněji Petrůň 1995, k tématu venkova nepřehlédněte studijní text Kuča, zejm. hospodářský úpadek a zánik řady méně životaschopných vesnic v důsledku husitských a česko-uherských válek).



/obr. 13: Kapitolské náměstí v Římě postavené dle návrhu Michelangela Buonarrotoho je „klasickým“ příkladem renesančního prostorového plánu; zároveň je příkladem do značné míry ojedinělým, takovýchto celkových urbanistických realizací není mnoho, obvykleji se setkáme jen s jednotlivými budovami v renesančním stylu/



/obr. 14: vlevo vitruviánská figura v podání Leonarda da Vinci; vpravo plán renesančního města Palma Nuova/



Studijní text

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].

Nyní čteme pouze kapitoly Redukce osídlení v 15. století a Nové osídlení v 16. století. Poznamenejte si klíčové informace k protichůdným trendům ve vývoji venkova.



Zdroje

BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.

CROWE, N. (1999). *Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment*. Cambridge, MA: The MIT Press.

DUDÁK, V., POŠVA, R., NEŠKUDLA, B. (ed.) (2000). *Encyklopedie světové architektury: od menhiru k dekonstruktivismu*. Praha: Baset.

FOLETTI, I. (2019). *Přednášky pro Transkulturní komunikaci*, Pdf UHK, [on-line].

- HALÍK, P. (1996) Počátky a proměny současné urbanistické scény. In: HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. *Architektura a město*. Praha: Academia, s. 9–70.
- HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- KUBŮ, N. (1994) *České země v době renesance*. Praha: Albatros.
- HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990) *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.
- PETRÁŇ, J. (ed.) (1995) *Dějiny hmotné kultury*. [Díl] 2, [sv.] 1, Praha: SPN.

5.6 Baroko

V Českých zemích se baroko (polovina 17. až polovina 18. století) prosazuje v návaznosti na Třicetiletou válku (1618–1648): souvisí se složitou poválečnou situací, příchodem nových elit a přerozdělením majetků. Z předválečných 2,5 milionu obyvatel k roku 1648 zbyl přibližně milion a půl. Kromě samotných válečných událostí je třeba vzít v úvahu také následnou náboženskou emigraci a rozsáhlé epidemie, jejichž společným důsledkem je vylidnění nebo zánik mnoha měst a obcí. Zejména velké zemědělské usedlosti a hospodářské pozemky (a také celé rozsáhlejší oblasti) nemají dostatečnou péči. V rukou nově přichozích (katolických) mocenských elit jsou nově sjednoceny větší krajinné celky, což umožní hospodaření „ve velkém“ i rozmáchlé architektonicko-urbanistické projekty, komponované v duchu módních zahraničních trendů (Lněničková 1994, Sádlo 2005).

Baroko navazuje na renesanční koncept ideální geometrické kompozice, přichází ale s novou dynamikou a novými souvislostmi: zajímá se o pohyb a kontrast. Hmota a prostor jsou dynamicky a složitě členěny tak, aby působily dojmem pohybu.

Krajina a stavby (nově budované i ty starší) jsou spojovány do symbiotického celku s ucelující ústřední myšlenkou, do konceptu s dominujícím estetickým i ideologickým záměrem. Pro renesanci bylo typické uspořádání prostoru kolem jediného centra. Baroko si troufá i na více centrálních oblastí vzájemně propojených komunikačními osami. Celkový plán tak mnohdy pochopíme teprve, pokud se městskou/ parkovou/ krajinou kompozicí pohybujeme; rozhlédnutí z jednoho místa může poskytnout zajímavou perspektivu, nezahrne ale vše. Záměry barokních kompozic, v nichž se opakují podobné prvky (například podobné budovy nebo jejich části; na stejném principu funguje třeba i alej stromů) už mnohdy počítají i s rychlým pohybem koně/ vozu: „*rychlý pohyb si žádá opakování viděných jednotek, jen tak mohou být v rychlosti postřehnuty a přičleněny k ostatním. Co by bylo monotónní pro fixní pozici nebo pomalou chůzi, stává se nutností při rychlém pohybu*“ (Lewis 1961, s. 390 dle Halík 1996, s. 17).

Klíčovým barokním motivem je osa směřující k nekonečnu a zdůraznění prostorové hloubky prostřednictvím průhledu „nekonečnou“ řadou dveří, alejí stromů, parkem atd. Stavby jsou promyšleně zakomponovány do krajiny, provázány s dálkovými osami, plochami porostů nebo kupříkladu vody. Aristokratická sídla mají být namísto (středověké) vojenské funkce zejména prezentací významu a bohatství rodu. Jsou složitě členěna na veřejné, audienční a zcela soukromé části s podrobnými pravidly o (ne)přístupnosti pro jednotlivé obyvatele, služebníky nebo návštěvy. Stejně tak složitá jsou i pravidla a ritualizace vzájemných interakcí. Nejen v rezidenci, ale v celém areálu

a okolí probíhají sebeprezentační a mocenské slavnosti a „performance“, které z barokních sídel a krajiny činí „dějiště rituálu“: vítání hostů, projížďka kočárem, lov atd. Pro pochopení barokní krajiny je přitom třeba vzít v úvahu celkový sociokulturní kontext. *„Rekonstrukce barokní krajiny? Tedy bez asfaltu, kukuřice a leteckých koridorů na nebi. Tedy i s tmou, v níž tonou neelektrifikované obce a s drahými parfémů k přebití morového puchu linoucího se z městské kašny. A dokud se zlato křížů neodrazí v příjčinných vrědech na sepjatých rukou v procesí vlekoucích se paralytiků, nebude to barokní krajina“* (Sádlo 2005, s. 183).

Vždy je přítomen architektonicko-urbanistický odkaz k „nekonečnu“, který bychom neměli hledat „jen“ v (církevních) stavbách. Krajina jako celek prezentuje víru i moc, je dějištěm rituálů, procesí, poutí, slavností.

Postupem času (zejména když se na přelomu 17. a 18. století počty obyvatel vyrovnávají stavu před Třicetiletou válkou) krajinu výrazně formují nové technologie a celkově nový způsob práce s přírodním prostředím. Sílí hospodářský/urbanistický/populační tlak lidí na krajinu. Baroko je tedy spíš než jako stav vhodnější vidět jako proces, v němž se *„Čechy stále měnily od země devastované třicetiletou válkou až po detailně a plánovitě budovanou kulturní krajinu“* (studijní text Sádlo 2005, s. 182).

Dále doplňuji v několika bodech: (1) Městská společnost je i nadále velmi různorodá, řekněme „multikulturní“. Města jsou (stejně jako i v jiných etapách dějin) nesoběstačná, organizačně náročná, obtížně se zbavují odpadu. Barokní sídla jsou kromě výjimek neosvětlená.

(2) Ve městech najdeme domy stejně různé, jak různí jsou jejich obyvatelé: od okázalých zděných staveb až po ubohé chatrče. Postupně se odlišují domy funkčně vyhrazené jedinému účelu: obytné/obchodní/určené pro vojsko/správu atd.

(3) Ústředními body barokních měst bývají paláce, citadely nebo zámky, postupně se objevují i města, jejichž středobodem je manufaktura a vývoj tak pokračuje směrem k průmyslovým sídlům. V našem prostředí se nejrychleji rozvíjejí poddanská města napojená např. na sklářství.

(4) Vnější formu barokních měst do značné míry ovlivňuje změna vojenské taktiky a s ní související nové formy opevňovacích systémů. Barokní hradby vypadají a „fungují“ jinak než ty středověké. Mnohá méně významná či bohatá města mají i nadále „staré“ středověké hradby, které už neodpovídají dobovým vojenským strategiím a jsou spíš vymezením prostoru, symbolem statusu města (Hernandez 1990, s. 40-44; Lněničková 1994, s. 33).

(5) Vedle velkých projektů je třeba též zmínit, že řada staveb je „pouze“ upravena či doplněna o barokní fasádu. V různé míře se navazuje na starší stavby, někdy jde jen o doplnění barokních symbolů, jindy doplnění prostorových ohnisek nebo celkovou reorganizaci urbanisticko-architektonického plánu.

(6) Venkov je stále výrazně ovlivňován cyklickým přírodním a hospodářským plynutím času, který je zde snad i zřetelnější než jeho křesťanské lineární směřování. Selské venkovské domy jsou i nadále nejčastěji dřevěné, žije v nich rodina hospodáře třeba i včetně jeho mladších sourozenců (někdy i s rodinami), staří hospodáři rodiče na výměnku, služební. Večer se rodina schází ke společnému jídlu u stolu, který je (stejně jako jsme to zmínili ve středověku a renesanci) posvátným srdcem domu. Zimu ve světnici tráví rodina společně, po zbytek roku je naopak celodenně venku (podrobněji např. Petráň 1995). Vesnickým odrazem aristokratických a měšťanských módních trendů je tzv. „selské baroko“ (viz studijní text Sádlo 2005).

(7) V průběhu baroka byly České země beze zbytku kolonizovány a „zkulturněny“. Na konci 18. století například v důsledku těžby dřeva kulminovalo odlesnění krajiny (bylo výraznější, než je dnes). Od té doby jsou lesy vždy už jen enklávami v osídlené krajině. Zároveň s tímto zlomovým bodem se objevily první reflexe nedotčené divočiny. Kromě rozsahu se výrazně zvyšuje také intenzita lidského tlaku na krajinu. S krajinou je nakládáno jinak a komplexněji: zatímco středověk hledal místa, která by byla vhodná pro daný účel, barokní přístup usiluje o využití každého místa (Sádlo 2005). „[Barokní] krajinné zásahy se neomezují na vhodné dílčí lokality, jak to dělaly předchozí doby; jeho ambice jsou větší: anektovat a přetvořit, ba nově vytvořit krajinu celou, a tak každá její část může být zohledněna a specificky využita. Až dosud se v krajině hledala místa vhodná pro daný účel. Teď [v baroku] se situace obrací – hledá se optimální účel pro dané místo“ (Sádlo 2005, s. 188).



/obr. 15: Vaux-le-Vicomte jihozápadně od Paříže, stavebník Nicolas Fouquet, architekt Louis Le Vau, zahradní architekt André Le Nôtre, dokončeno 1661, kompozice pracuje s centrální osou a kontrastem tmavého lesa, obsahuje i skryté, intimní prostory, významně pracuje se zákonitostmi optiky a perspektivy, přestože se na první pohled zdá být celkově přehledná, řada motivů se odhaluje teprve díky novým úhlům pohledu při pohybu zahradou; „jako součást prožitku zahrady Le Nôtre ukazuje, že skutečnost je iluzí“ (Boults a Sullivan 2010, s. 138)/



Studijní text

SÁDLO, J. et al. *Krajina a revoluce*, s. 177-200.

(kapitola V. Svatý na mostě: Česká barokní krajina – co to vlastně je?)

- Jaká je přibližná datace počátku a existence či vývoje českého baroka?
- Vysvětlete důležité historické okolnosti/ podmínky vzniku české barokní krajiny.
- Jaké jsou hlavní rysy barokních sídel a krajiny?
- Pro baroko je typický intenzivní vztah města a krajiny. Stavební prvky města jsou aplikovány na krajinu. Týká se to: (1) komunikací, (2) geometrizace. (3) Krajina se rozpadá na barokní krajinnou mozaiku jednoúčelových ploch. Podrobněji vysvětlete jednotlivé body.
- Text rozebírá problém interpretace barokní krajiny (zejm. s. 177–184, 193–196): (1) jak potíže s interpretací souvisejí s metodou kulturního relativismu

(doporučuji vykládat ve významu „relace“, tedy vztah či vazba); (2) co ze zmíněných myšlenek si můžeme vzít třeba pro své bakalářské práce?



Studijní text

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích.*

Nyní čteme pouze kapitoly Redukce osídlení po třicetileté válce, barokní a raabizační vesnice. Poznamenejte si klíčové informace k následujícím bodům:

- a. destrukce, vznik barokních a raabizačních vesnic,
- b. zahuštění sídelní struktury.

Poznámka:

(1) Půda v panství se dělí na dominikál (půda, kterou spravuje přímo vrchnost) a rustikál (půda, kterou mají v nájmu obce nebo jednotlivci); v textu zmíněny dominikální vesnice, tzn. vesnice zakládané na panské půdě k ubytování pracovníků.
(2) Raabizace byla uskutečněna jen v některých oblastech, nebyla plošnou reformou. Namísto velkých statků došlo k přerozdělení na menší usedlosti, v nichž poddaní byli v dědičném nájmu a místo roboty odváděli dávky.



Zdroje

- BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.
- DUDÁK, V., POŠVA, R., NEŠKUDLA, B. (ed.) (2000). *Encyklopedie světové architektury: od menhiru k dekonstruktivismu*. Praha: Baset.
- HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.
- HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990) *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- LEWIS, M. (1997). *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: MJF Books.
- LNĚNIČKOVÁ, J. (1994). *České země v době baroka*. Praha: Albatros.
- NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- PETRÁŇ, J. (ed.) (1995) *Dějiny hmotné kultury*. [Díl] 2, [sv.] 1, Praha: SPN.
- SÁDLO, J. (ed.). (2005). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.
- SHORT, J. R. (1994). *Lidská sídla*. Praha: Nakladatelský dům OP.

5.7 Industrializace a „urbanizace“

Východiskem k průmyslové éře jsou nové technologie a stroje umožňující automatizaci, nové zdroje energie (pára, elektřina), efektivnější doprava (železniční síť, parníky), tržní ekonomika, vazby na celosvětovou obchodní síť, aplikovaná věda atd. Dále rozpad feudální a stavovské sociální struktury, prostorová i sociální mobilita lidí. Vzájemná kombinace mnoha aspektů ústí ve vysoké tempo inovací a ovlivňuje způsob,

jakým si lidé zajišťují obživu – a mnoho dalšího, zejména politicko-mocenské uspořádání světa i způsob, jakým se vedou války (Giddens 1999, s. 75–76).

Podobně jako jiné procesy se i tyto na různých místech světa objevují s různým načasováním: pokud se budeme snažit o konkrétnější dataci, v případě **Anglie mluvíme o druhé polovině 18. století**, záhy poté se obrát k industrializaci a „urbanizaci“ prosazuje v Belgii, v německém prostředí zhruba ve 30. letech 19. století atd.

Procesy související s industrializací **18. a 19. století.**, které vedou k demografickému i prostorovému rozvoji průmyslových měst jsou někdy označovány jako „2. městská revoluce“ nebo „urbanizace“. Jedná se o technologické, sociální a prostorové změny v organizaci lidských sídel: postupnou proměnu směrem k moderní společnosti – a to včetně náhle zvýšeného podílu městské populace a lidí žijících „městským“ způsobem života.

Z mnohých měst se stávají velkoměsta. Mezi lety 1800 a 1900 došlo v Anglii k nárůstu městského obyvatelstva asi o 200 % a ve Francii přibližně o 38 %. Nutno podotknout, že životní podmínky zejména v dělnických čtvrtích byly dost nepřívětivé: bylo obvyklé, že dělnické rodiny v malých jednopokojových nájemních bytech pronajímaly místo na spaní dalším podnájemníkům, přelidněná města byla dosud bez vodovodů a kanalizací, bydlelo se nedaleko továren atd.

Nepříjemné životní podmínky některých (nových i stávajících) čtvrtí či dělnických měst, která v době industrializace prošla příliš překotnými změnami, logicky vedou k úvahám o možných zlepšeních. Postupně vznikají vize ideálních dělnických sídel s dostatečně prostornými byty, ulicemi a chodníky, s čistou vodou a vzduchem, nápady oddělit obytnou část od průmyslové atd.

Ve 2. polovině 19. století se zejména velká průmyslová města proměňují. Mnohé dílčí změny a projekty jsou třeba vzájemně protichůdné, výsledná podoba měst se každopádně skládá z mnoha rozmanitých zásahů. Obecněji lze říci, že:

(1) snahou je zlepšit komunikace. Postupně vzniká hromadná doprava (Londýnské metro je v provozu od 10. ledna 1863). (2) Budují se moderní kanalizace a vodovody, (3) plynové a později elektrické osvětlení. (4) Nábřeží se stávají nově atraktivním rekreačním prostorem. (5) Jsou **bourány hradby** (v Hradci králové na přelomu 19. a 20. století), což městům umožní se razantněji rozvinout do okolní krajiny a alespoň zčásti řešit problém nedostatku stavebního prostoru ve městech s prudce narůstající populací. (6) Zatímco centra měst jsou komponována v souladu s vysokými estetickými požadavky (pozemky v centru jsou drahé a přibývají tu historizující a výstavné budovy bank, úřadů, hotelů atd.), předměstí bývají formována pragmaticky zejména s ohledem na nároky rychle narůstající populace. (7) Nájemní městské byty obvykle neumožňují malé domácí hospodaření „na přilepšenou“. Záhy jsou v reakci na nežádoucí průvodní znaky industrializace v řadě evropských zemí zakládány zahrádkářské osady, jejichž účelem má být zlepšení stravy, zdraví a životní úrovně dělníků. Přičemž často jde také o snahu zabránit protestům a nepokojům či neschvalovanému „zhýralému“ trávení volného času mimo soukromí rodiny (Gibas 2013). Zakládány jsou také první veřejné parky (Boults a Sullivan 2010). (8) V některých městech dochází k asanaci nevyhovujících čtvrtí: vybourání mnohdy zanedbané zástavby a navržení nových, velkorosých a geometricky pravidelných ulic/ bulvárů, které jsou v ostrém kontrastu vůči původní nepřehledné, nepravidelné zástavbě.

Slavným urbanistickým projektem této doby jsou Haussmannovy monumentální průlomové Paříží (zejm. 60. léta 19. století), které mají deklarovat slávu druhého

francouzského císařství. Svou roli hrály novodobé požadavky rušného dopravního provozu a zřejmě i fakt, že v nových ulicích se mnohem hůř organizují pouliční vzpoury.

Na přelomu 19. a 20. století se také uskutečnila Pražská asanace Josefova a části Starého a Nového města. Na místě někdejší nepřehledné zástavby pak vznikla například Pařížská ulice. Asanace ve své době vyvolávala jak pozitivní, tak negativní reakce (Bečková 1993). Norberg-Schulz (1994, s. 110) odkazuje k tezi Franze Kafky: „*Stále v nás žijí ty tajuplné uličky, temná nároží, slepá okna, špinavé dvory, hlučné hospody i tiché hospůdky. Procházíme se po širokých ulicích nového města, ale naše kroky i pohledy jsou nejisté. Uvnitř se chvějeme tak jako dřív ve starých uličkách bída. Naše srdce se dosud ničeho nezbavila. Nezdravé staré ghetto je pro nás mnohem skutečnější než naše hygienické okolí. Procházíme se jako ve snu a i my sami jsme jen přízraky minulých časů.*“

Města se tedy proměňují, dynamice městského prostoru však ještě nějakou dobu trvá, než dojde k razantnější změně konceptu a prostorového plánování. Sídla 19. století je smysluplné řadit ještě k těm tradičního typu: sice už jsou tu zřejmé industrializační a „urbanizační“ procesy, města jako celek expandují, aby vyhověla požadavkům narůstající populace, postupně v nich rostou průmyslové čtvrti, jsou ale stále relativně ohraničená a zejména mají kompaktní zástavbu (domy semknuté v blocích a ulice mezi nimi, víceméně zřetelné vnější ohraničení města).

Teprve v průběhu 20. století moderní doba zásadně změnila strukturu i symboliku mnohých sídel: města budou v rámci moderního funkcionalismu pojata jako neohraničená, s rozvolněnou zástavbou, a monoúčelovými zónami, mezi kterými mají lidé neustále cestovat. To už ale patří do následující kapitoly o moderních sídlech.



/obr. 16: vlevo plán pražské asanace, bíle zvýrazněna Kaprova a Pařížská třída, nově projektované uspořádání je v plánu vyznačeno červenými linkami; vpravo pražský Josefov před asanací, foto Jindřich Eckert/

Industriální změna životního stylu zahrnuje aspekty ekonomické, organizační i technologické povahy. Zatímco v tradičních společnostech byla většina obyvatelstva svázána se zemědělstvím, v důsledku industrializace se pracovní místa (a spolu s nimi i lidé) přesouvají do městského prostředí továren a úřadů.

Významná je automatizace a standardizace výroby, která se posléze promítá i do uspořádání společnosti jako takové. Čím dál větší část běžných věcí vzniká sériově a osobitost či jedinečnost jsou nadále charakteristikou vlastní zejména uměleckým

předmětům. Na všedních věcech přestává být znát „otisk“ lidské ruky. Lidé jsou jen součástí výrobního řetězu, a tak není kupodivu, že také alespoň velká část z nich postupně přestává rozumět tomu, jak vlastně „uvnitř“ fungují přístroje a věci, které používá.

S proměnou pracovní náplně se mění i pracovní doba, která je nově vázána zejména na potřeby technologií a provoz podniků. Pro mnoho lidí tím dochází k významnému odklonu od (do té doby zásadního) ročního i denního přírodního koloběhu. V návaznosti na kapitalismus dochází také k univerzálnímu sjednocení měření času, který už není vázán na konkrétní lokalitu. Teď je neutrální, technicky přesnou veličinou.

Anthony Giddens zdůrazňuje, jak se s rozvojem nových médií, v důsledku snazší přepravy zboží a cestování atd. prostor postupně „odtrhuje od místa“: lidé jsou stále významněji závislí na „nepřítomných“ druhých a ovlivňování událostmi, které se odehrávají daleko od nich (Gibas 2013, s. 13–14; Giddens 1999, s. 76–82).

Z hlediska životního stylu nová doba přináší jak volnost (zejména s tím, jak postupně zaniká stavovský systém s „přirozenou“ hierarchickou nerovností jednotlivých společenských skupin a prosazuje se koncept občanství, jehož příslušníci jsou si z podstaty rovni) ale zároveň i nejistotu a nestabilitu životních postů. Dělníci obvykle nejsou majiteli městských nájemních bytů a mnohdy žijí v nukleární rodině mimo potenciální záchytnou síť širší rodiny. Schopnost udržet si zaměstnání je tedy otázkou holé existence. Týká se to zejména muže – živitele rodiny, neboť ženská a dětská práce jsou obvykle špatně placeny.

S velkou mírou zobecnění snad můžeme společně s Ferdinandem Tönniesem říci, že v prostředí moderních měst narůstá význam společnosti typu „Gesellschaft“ tedy společnosti založené na spíše zprostředkovaných, neosobních kontaktech, v níž dochází k atomizaci společnosti a pozornost se obrací spíše k individuálním zájmům jednotlivců. Tönnies vykládá společnost jako kontrast vůči pospolitosti „Gemeinschaft“ (jejímž základem jsou bezprostřední vztahy příbuzenství, sousedství a přátelství).

Průmyslový, „městský“ způsob života je charakteristický novou svobodou i jistou dávkou dezorientace a bezradnosti. Rozmanitostí, která může být příležitostí k projevení vlastní jedinečnosti, nalezení „spřízněných duší“ i důvodem k pocitu odcizení a osamění. Z hlediska životního stylu jsou již industriální města 19. století mimo rámec tradičních společností a mohli bychom je řadit spíše k modernímu městskému prostředí. Zde se ukazuje do určité míry „zpomalená“ reakce fyzické podoby města vůči její sociální proměně a také nedokonalost našich zobecněných „modelů“.



Národ

Evropský koncept národa (který by sám sebe rád považoval za samozřejmý či přirozený) se významně prosazuje teprve v souvislosti s průmyslovou revolucí, dominantní je v 19. a 20. století. Lidé vytržení z původních vazeb rodiny, farnosti či tradiční profesní identity jsou v určitém slova smyslu svobodnější, ale také přicházejí o část svých orientačních mechanismů. Jejich životní styl a strategie do velké míry narážejí na nové prostředí, kterému nepřísluší. Ozývá se určitý pocit osamocení a odcizení. Národ naproti tomu nabízí stabilní identitu, bezpečí a sounáležitost. Usnadňuje také komunikaci a vizi sounáležitosti mezi městy a venkovem.

„1. městská revoluce“



Éra prvních velkých měst následující brzy po neolitické revoluci (viz kapitola 5.2).

„2. městská revoluce“

Sociálně-prostorová proměna měst související s industrializací 18. a 19. století. Stejný význam může mít pojem „urbanizace“.

Urbanizace

- (1) Lidské utváření promyšleného a strukturovaného životního prostoru;
- (2) procesy zejména 18. a 19. století, které souvisejí s industrializací, prostorovým i demografickým rozvojem velkých měst a navýšením počtu lidí žijících „městským“ způsobem života (pojem znamená totéž co „2. městská revoluce“ viz výše). Zmíněné trendy přesunu populace do měst atd. nadále pokračují.



Studijní text

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].

Nyní čteme pouze kapitolu Vývoj v období industrializace. Poznamenejte si klíčové informace k následujícím bodům:

- a. přestavby a rozšiřování (jen) některých vesnic,
- b. vznik nových vesnic.



Zdroje

- BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.
- BEČKOVÁ, K. (1993). Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské: příspěvek k dějinám pražské asanace. In: HRŮZA, J. (ed.). *Pražská asanace: k 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu*, Praha: Muzeum hlavního města Prahy.
- GIBAS, P. et al. (2013). *Zahrádkové osady: stíny minulosti nebo záblesky budoucnosti?* Praha: Egmont.
- GIDDENS, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- GELLNER, E. A. (2003). *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.
- KARLOVÁ, J. (2014). O křižovatkách a životadárném i zkázonosném podloží: Praha. In: BURDA, František et al. *Transkulturní cesty ke tkáním kulturního předuva*. Ostrava: Moravapress.
- KELLER, J. (2005). *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- ORTOVÁ, J. (1999). *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum.
- TÖNNIES, F. (1935). *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Leipzig: Buske.

6 MODERNÍ SÍDLA

V evropských městech 18. a 19. století už probíhá řada změn vázaných na industrializační a „urbanizační“ procesy. Vzhledem k prozatím přetrvávajícím starším charakteristikám měst, je z hlediska celkové kompozice smysluplné řadit je ještě do kategorie „tradičních“ sídel (zejména kompaktnost zástavby – domy semknuté do bloků, víceméně zřetelné vnější ohraničení města, spíše smíšená funkční struktura jednotlivých částí města atd.). Specifikem doby po průmyslové revoluci je rychlý nárůst městského obyvatelstva. Kolem roku 1800 tvořilo městské obyvatelstvo zhruba 3 % světové populace; k roku 1950 29,6 %, k roku 2010 51,7 %, roku 2015 odpovídá 53,9 %, 2020 pravděpodobně přes 56 % (World Urbanization Prospects 2018). Města v průběhu celé své historie vždy byla složitými celky s komplikovaným vnitřním uspořádáním, organizací, zásobováním, zbavováním se odpadů atd. S rostoucí populací obvykle stoupá i tato náročnost a v mnoha případech průmyslových měst přelomu 19. a 20. století se situace zdá být neúnosná.

Moderní architekturu a urbanismus vymezujeme až počínaje **funkcionalismem (20. a 30. léta 20. století)**, který je typický svou záměrnou snahou jít proti dosavadním tradičním principům. Moderní tvůrci se snaží navrhnout ideální řešení problémů průmyslových měst i dobové společnosti.

Švýcarsko-francouzský „průkopník“ moderního stylu, **Le Corbusier**, ve snaze najít nový, moderní prototyp obydlení, které by uspokojilo nejen fyzické potřeby, ale i hlubší aspekty lidské existence, říká: „*Člověk bydlí špatně a to je hluboký a skutečný důvod současných sociálních nepokojů*“ (Norberg-Schulz 1994, s. 191). Le Corbusier je snad nejvýraznější postava moderní architektury a urbanismu. Je svérázný, kontroverzní (např. vazba na fašismus) a do značné míry výjimečný tím, že ve svých projektech akcentuje estetiku a jistou „poezii“, kterou jiné směry (např. německá a sovětská avantgarda) považovaly spíše za druhořadé nebo přinejmenším srovnatelné s racionálně-funkčním řešením celkového ideálního půdorysu domu/ města/ státu/ života společnosti (Halík 1996).

6.1 Stručně k charakteristikám moderních projektů

Tuto kapitolu otevírám poznámkou, že shrnout univerzální charakteristiky platné pro moderní projekty je problematické (o něco níže jsou uvedeny konkrétními příklady, které naznačují rozmanitost moderních projektů a realizací). Neměli bychom také zapomínat, že ve většině případů jsou projekty moderní architektury a urbanismu doplňkem staršího sídla, které už má nějakou strukturu a charakter. S velkou mírou zobecnění snad můžeme říci, že moderní města či městské čtvrti, jak je tvoří funkcionalistický urbanismus,

(1) usilují o jednotný geometrický řád, standardizaci, typizaci.

(2) Prostor je v moderních sídlech přítomen spíše jako abstraktní veličina, citlivost vůči původním charakteristikám lokality nebývá velká. Záměrně a systematicky bývá překonáván přírodní chaos i divokost. Krajina je zarovnáována, napřimována, scelována (někdy to platí intenzivněji, někdy méně).

(3) Zástavba je rozvolněná (mizí kompaktní bloky budov s ulicemi a náměstími mezi nimi; domy rostou do výšky, čímž mezi nimi vzniká volný prostor).

(4) Stavby i města mají obrovské, „nadlidské“ měřítko.

(5) S rozvolněností a velkým měřítkem souvisí to, že sídla jsou neohraničená.

(6) Města jsou rozdělena do jednotlivých monofunkčních zón, které mají být co nejefektivněji rozmístěny – podobně jako u výrobní linky: práce/ bydlení/ odpočinek. Město a jeho obyvatelé tak žijí neustálým cestováním. Dopravní tepny (silnice, železnice, metro, letiště a také vzájemná křížení dopravních spojnic, snaha o maximální rychlost a průchodnost) jsou ústředním motivem městského schématu. Mobilita a dopravní ruch jsou vnímány jako symboly překovávání dosavadních limitů.

(7) Návrháři či projektanti mnohdy konstruuji lidský svět i život na dálku, ze svých pracoven a kanceláří. Unifikované, standardizované půdorysy lidských životů jsou pro lidi předem připraveny: byt i dům jsou „strojem na bydlení“, sériovým výrobkem. A podobně město je jakýmsi racionálně fungujícím strojem sestaveným ze standardizovaných součástek. Tradiční města mnohdy mívala plánovanou dispozici, během jejího uskutečňování ale v organickém životním procesu docházelo k „svévolným“ úpravám vyžádaným reálným životem a jeho potřebami. Funkcionalismus naproti tomu usiloval o rozvržení neměnného schématu.

(8) Projekty mívají výrazný ideologický obsah. Do projektu lidského sídla je otištěno ideální (budoucí) fungování společenského systému.

(9) Pro moderní vědu je typický rychlý a spíše „jednorozměrný“ pokrok, což znamená soustředění zejména na obory či problémy, které lze snadno převést na čísla, využít k ekonomickému zisku nebo jinému praktickému účelu. V urbanismu či architektuře to opět platí někdy silněji (např. náklady na stavbu bytové jednotky jako hlavní princip řídicí řady projektů českých sídlišť v 70. letech) a jindy zůstává prostor i pro složitější otázky.



/obr. 17: Regulační plán „Velkého Hradce Králové“ Josefa Gočára, dokončený 1928, v českém prostředí ambiciózně, novátorsky (přitom nikoli šablonovitě, vychází z detailní znalosti lokality) odkazoval ke konceptu „zahradního města“. Gočár odděluje automobilové a pěší komunikace, zachovává staré centrum, přidává satelitní obytné sektory, které jsou s centrem spojeny radiálními komunikacemi a z nichž každý je určen jinému typovému a funkčnímu druhu zástavby. Gočár město koncipoval „jako obrovskou, dobře fungující krásnou budovu“ (Potůček 2009, s. 55–56)/

6.2 Různé podoby moderních projektů

Extrémním příkladem „neomezených“ možností moderního urbanismu je Brasilia, nové hlavní město Brazílie vybudované na pusté náhorní plošině brazilského vnitrozemí v průběhu pouhých 4 let a slavnostně „otevřené“ 21. dubna roku 1960 (Gehl 2012, Halík 1996). Obvyklejší jsou realizace, které tvoří „jen“ část staršího města (doplňují již existující zástavbu, ač třeba s ideologickými ambicemi toto město nakonec reformovat). Českou ukázkou monumentálního počínu je od 60. do 80. let 20. století probíhající likvidace historického města Most (z jehož původní zástavby zůstala zachována část

Zahražany a na nové místo přesunutý kostel Nanebevzetí Panny Marie) a výstavba náhradního moderního sídla.

Když je v poválečném období nutné vyrovnat se s nedostatkem bytů, jako efektivní řešení je na mnoha místech zvolena výstavba velkokapacitních sídlišť pomocí industrializovaného způsobu výstavby. Ten navazuje na některé z principů někdejšího funkcionalistického hnutí, zejména požadavek kvalitního bydlení pro všechny. Projekty a jejich realizace ale v mnoha ohledech rezignují na původní vize, což souvisí s různými ambicemi jednotlivých urbanisticko-architektonických směrů a často se snahou co možná nejrychleji a nejlevněji postavit mnoho bytových jednotek. V českém prostředí je to typické zejména pro sedmdesátá léta a tzv. „technokratickou fázi“ výstavby panelových sídlišť, jejíž typickou ukázkou je pražské Jižní město. Ve prospěch tvůrců (Jiří Lasovský, Jan Krásný) je vhodné poznamenat, že původní projekt se značně liší od výsledné podoby. Návrh byl během výstavby redukován, původní záměry buď nebyly naplněny, nebo byly zrealizovány se zpožděním a ve velmi omezené podobě: ať už mluvíme o centrální oblasti, typově rozmanitých budovách s výškovými dominantami v centru, pěších trasách, místech setkávání a aktivit, úpravě veřejných prostranství a zeleni, barvách a symbolech pro vizuální identitu a orientaci (Skřivánková 2017b).

Jednotlivá sídliště se vzájemně liší tím, za jakých okolností vznikala, které záměry byly v projektu akcentovány a co z nich bylo doopravdy uskutečněno. V kontrastu vůči Jižnímu městu můžeme zmínit třeba hradecké sídliště Labská Kotlina I, které je ukázkou kvalitního poválečného projektu (Josef Havlíček a František Bartoš výrazně reagovali na okolní urbanistické a architektonické realizace svého učitele Josefa Gočára). Nedaleký soubor Labská Kotlina II vyprojektovaný mezi lety 1958 a 1968 (Břetislav Petránek) se od charakteru staršího celku liší. Doplnjuje místo typově a výškově různými budovami, které mají být spolu s velkým měřítkem protiváhou starší drobnější zástavby i rovinaté krajiny. Patří mezi tzv. „krásné“ či „humanistické“ projekty, které v rámci moderního stylu, v tomto případě ovlivněného atmosférou 60. let, překračují základní otázky typu „cena za bytovou jednotku“ a zajímají se i o kvalitu bydlení a prostředí (Skřivánková 2017b).



/obr. 18: vlevo hradecké sídliště Labská kotlina I mezi lety 1953–1955, soukromá sbírka; vpravo Jižní město na přelomu 70. a 80. let 20. století, foto Jaromír Čejka (Čejka 2014)/

6.3 Revize moderního konceptu

Moderní urbanismus měl ve svých počátcích výrazné humanistické ambice. Usiloval o osvobození lidí od minulých absolutistických systémů, snažil se člověka přivést zpět k tomu, co je původní a podstatné. Měl zlepšit neutěšené životní podmínky obyvatel někdejších průmyslových měst s nedostatkem prostoru a funkčních komunikací, se špatným vzduchem, nedostatkem kvalitní vody atd.

Při zpětném pohledu (a zejména v některých případech) se ukazuje, že „cosí“ bylo opomenuto. Že moderní styl paradoxně vedl spíše ke ztrátě prostředí a ztrátě identifikace než k naplnění svých původních nadějí. Že spočítat prostor/ světlo/ vzduch/ zeleň, které jsou nutné pro život každého člověka, zajistit hygienickou čistotu, nějak nestačí na to, aby se člověk ve městě také cítil „doma“ (Ortová 1997; Norberg-Schulz 1994).

Moderní sídla jsou v tomto ohledu zároveň charakteristická i problematická je tím, že (1) města postrádají uzavřenost; (2) zejména ve starších fázích moderny je oblíbený abstraktní „mezinárodní“ styl, který postrádá vazbu na konkrétní místo a jeho tradice; (3) je užívána extrémně jednoduchá forma bez ozdob, která může mít smysl při stavbě domu, v případě plánování města ale vede spíš ke sterilitě, neutěšené jednotvárnosti a k tomu, že kolemjdoucí vlastně neví, na co by se měl dívat a jak se orientovat (prakticky i existenciálně). Pozdní fáze moderny a postmoderna se pak postupně snaží o znovobjevení místa, znovu obrací pozornost ke specifikům prostředí, obrací se zpět k různorodosti architektonických inspirací (a architektuře, která už nemá být rutinním skládáním standardizovaných dílků) (Norberg-Schulz 1994).

Snaha o návrat ke schématu města s ulicemi, náměstími a orientačními body je zřejmá například v projektu královéhradeckého sídliště Moravské předměstí (Karel Marhold a Jiří Němec, návrh 1969–1971). Můžeme dlouze mluvit o tom, jestli místo je nebo není příjemné, nepochybně zřejmá je ale inspirace některými prvky tradiční městské struktury (sídlo by mělo mít vizuální a společenské centrum, monofunkčnost moderních obytných čtvrtí bez občanské vybavenosti se neosvědčila atd.). Centrálním motivem je moderní bulvár (ideově navazuje na stávající kompozici Hradce Králové, např. Gočárovu a Pospíšilovu třídu); komunikace pro pěší je oddělena od automobilové a lemována místy určenými k setkávání, obchody, kavárnami, restauracemi, kanceláři.

Nebylo by správné moderní sídla (a lidskou schopnost žít v jejich půdorysech) příliš rychle a bez rozdílů odsoudit. Právě jsme ukázali, že „panelová sídliště“ nejsou všechna stejná. Je také zřejmé, že v jednotlivých projektech se mnohdy mísí různé inspirace a styly. Dalším aspektem je potom lidská schopnost do značné míry kreativně nakládat i s nepříliš přívětivými místy. Například pražské sídliště Jižní město je obvykle kritizováno a zejména v době „prvních osadníků“ bylo zřejmě dost nepříjemné. Třeba v textu Jana Lukavce (který zde sám žije) je ale představeno jako místo, které dnes dává vzniknout umění, osobitým duchovním prožitkům i novodobé mytologii. A s větší či menší mírou poklidu je též naplněním meziválečných ideálů o slušném bydlení pro všechny společenské skupiny (Lukavec 2009).

V textu Pavla Halíka pak doporučuji: „*je docela možné, že bez velké (negativní i pozitivní) zkušenosti moderní funkcionalistické éry bychom tyto podstatné hodnoty [eklektických, postupně vznikajících měst jako je Praha či Hradec Králové – pozn. autorky] nedokázali dnes ocenit. To, že můžeme procházet ulicemi a sledovat jejich*

fasády jako obrazy v galerii, je dar senzibility, který bychom bez moderních zkušeností sotva dovedli ocenit“ (Halík 1996, s. 44).



/obr. 19: Česká Lípa vlevo v roce 1930, vpravo 1988 (Bárta 1999)/



Studijní text

KUČA, K. *Urbanismus venkovských sídel v českých zemích* [on-line].

Nyní čteme pouze kapitoly Redukce osídlení po 2. světové válce a Novodobý vývoj vesnického osídlení. Poznamenejte si klíčové informace k následujícím bodům:

- a. německé obyvatelstvo, dosidlování,
- b. po roce 1948: pohraničí, vojenské prostory, těžba, další projekty,
- c. vnitřní proměna vesnic (stavební zásahy, chalupáři atd.) a proměna krajiny,
- d. porevoluční trendy.
- e. Máte osobní zkušenost?



Zdroje

BÁRTA J. et. al. (1999). *Letem českým světem: obraz proměny českých zemí v odstupu století 1898–1998*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.

ČEJKA, J. (2014) *Jižní Město: fotografický projekt z pražského sídliště z počátku osmdesátých let 20. století*. Praha: Positif.

LE CORBUSIER (1995). *Vers une architecture*. Paris: Flammarion.

KARLOVÁ, J. (2014). *Domov, identita a světónázor: jako součást transkulturní komunikace*. Ostrava: Moravapress.

KARLOVÁ, J. (2014). O hranicích a jejich ne/překračování: Lednicko-valtický areál a Mikulov. In: BURDA, František et al. *Transkulturní cesty ke tkáním kulturního předu*. Ostrava: Moravapress.

GEHL, J. (2012) *Města pro lidi*. Brno: Partnerství.

HALÍK, P. (1996) Počátky a proměny současné urbanistické scény. In: HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. *Architektura a město*. Praha: Academia, s. 9–70.

HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. (1996). *Architektura a město*. Praha: Academia.

HRŮŽA, J. (2002). *Charty moderního urbanismu*. Praha: Agora.

CHALUPA, P., HŮBELOVÁ, D. (2011). *Sídelní struktury v přehledu a cvičeních*. Brno: Mendelova univerzita.

LUKAVEC, J. (2009) Odcizenost, beton, chlad? *Literární noviny* [online].

- NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- ORTOVÁ, J. (1997). *Kulturní a sociální ekologie II*. Praha: Karolinum.
- POTŮČEK, J. (2009). *Hradec Králové: architektura a urbanismus 1895–2009*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech ve spolup. s vyd. Garamon.
- SKŘIVÁNKOVÁ, L. et al. (2016) *Paneláci. 1, Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- SKŘIVÁNKOVÁ, L. et al. (2017a) *Paneláci. 2, Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989: kritický katalog k výstavě Bydliště – panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945–1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- SKŘIVÁNKOVÁ, L. et al. (2017b) *Paneláci.cz*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum [online].
- World Urbanization Prospects* (2018). United Nations, Department of Economic and Social Affairs [online].

7 POSTMODERNA

7.1 Stručně k charakteristikám postmoderních projektů

Postmoderna je reakcí na moderní urbanismus a architekturu, představuje záměrný odklon od moderních principů. Obvykle ji datujeme **od 60. nebo 70. let 20. století (poslední třetina 20. století a 21. století)**.

Moderní styl byl charakteristický racionalitou, uniformitou, potlačením dekoru, pozorností zacílenou zejména na to, co lze převést na čísla, v některých případech snahou prosadit vize „ideálního“ sídla i navzdory charakteru místa atd.

(1) S postmodernou do hry opět zásadnějším způsobem vstupuje pozornost vůči konkrétní povaze a atmosféře míst.

(2) Postmoderna se obrací k citové stránce tvorby a žití, je otevřenější vůči komplexitě, vnitřní nejistotě a kontradikcím.

(3) Přináší rozbití moderní struktury (opět se vrací kompaktnější struktury, ulice a náměstí mezi nimi). Namísto moderní monofunkčnosti jednotlivých zón se opět míchají a překrývají obytné/ výrobní/ rekreační funkce jednotlivých staveb i oblastí.

(4) Projekty nerezignují na funkčnost, neměly by se však na ni omezovat. V ideálním případě by měly zároveň umožnit srozumitelnost a identifikaci s místem: sídlo má pracovat se symboly a významy srozumitelnými svým obyvatelům a uživatelům, nesmějí mu chybět orientační body.

7.2 Současné výzvy

Reálná situace je složitá. Opět zde připomínám, že sídla i krajina na nové vlivy reagují vlastním tempem. Kromě čerstvě dokončených projektů obvykle zahrnují i množství složek ze starších dob. To, co vidíme kolem sebe, s největší pravděpodobností nebude „čistá“ postmoderna, zčásti též proto, že i v současných projektech jsou akcentovány různé styly: ne každá současná stavba má postmoderní rysy. Podobně, jako jsme to zmiňovali už v předchozích kapitolách, se řada složek životního stylu, které mohou být zásadní pro pochopení kultury jako celku, do fyzického prostředí otiskuje jen málo nebo nepřímo. V případě postmoderny by bylo zejména chybou přehlédnout narůstající

význam virtuálního „prostoru“, který není vidět, ale významně ovlivňuje naše životy (viz kapitola 1).

Tradiční města měla výraznou vazbu na své bezprostřední okolí, dosah vlivu moderních měst byl větší. Postmoderní města jsou v návaznosti na sílicí globální síť napojena na globální toky lidí, technologií, kapitálu, informací a obrazů (Appadurai 1996). Připojení ke globálním tokům je mnohdy výraznější než to, zda jsme si fyzicky blízko, nebo než vymezení hranice, kterou končí město (Mongin 2017).

Obvyklou a stále častější krajinnou formou současnosti jsou tzv. *suburbia*, tedy městské periferie, které nejsou ani městem ani venkovem či volnou krajinou v pravém slova smyslu. Jsou jakýmsi rozostřeným okrajem velkých měst (případně významných dopravních komunikací), v němž se nesourodě hromadí nákupní a obytné areály, zemědělské pozemky, poměštělé vesnice, satelitní města, fragmenty přírody atd. Tento typ nekoncepční a zmatečně působící zástavby označujeme pojmem *urban sprawl* (*sídelní kaše*). Je typický mnohoznačností vizuálních sdělení, synkretismem a rozporuplností, nedostatečnou infrastrukturou. V Evropě dochází ke stagnaci populace: dle shrnutí z roku 2019 (Population Division 2019) jsme v bodě zlomu směrem k populačnímu poklesu, přesto se zvyšují nároky na plochu a zejména areály typu skladišť/ nákupních zón expandují do volné krajiny, mimo stávající zástavbu. Zároveň vznikají tzv. *wastelands*, opuštěné a problematické městské oblasti, v nichž však nejednou dřímá i kreativní potenciál (Zinganel 2013). K rozporům postmoderny patří místa „ponechaná svému osudu“ – i aktivity jako urbex, guerillové zahradničení, geocaching, plogging, pop up koncerty a performance, renesance městských zahrádkářských osad a zakládání městských komunitních zahrad, snaha o samozásobitelství spojená a ekologickým, sociálním a politickým aktivismem – i běžná dostupnost ovoce a zeleniny z opačného konce světa, u kterých nás možná ani nenapadá, že kdysi rostly na nějakém konkrétním místě. Zároveň s obavami týkajícími se budoucnosti našeho životního prostředí roste i únava z rizik a nejistot, což může vést jak k aktivnímu postoji, tak pasivnímu uzavírání se do „bezpečného“ soukromí (Gibas 2013, s. 22).

Autoři knihy „Krajina a revoluce“ konstatují, že jsme svědky konce zemědělského vztahu ke krajině a zrození „postagrární krajiny a nové divočiny“. V důsledku snížené intenzity zemědělské péče v české krajině postupně klesá extrémní diverzita druhů, která nebyla „přirozená“, ale vyvolaná intenzivní lidskou prací. Kladou si otázku, zda si v tomto smyslu stěžovat na dekadenci krajiny je tak docela na místě. Docházejí k tezi, že je zejména obtížné hodnotit přelomovou dobu, v níž se právě nacházíme. Vzhledem k tomu, že krajina se neustále vyvíjí, je to, co se snažíme označovat za „normální“ stav, prostě jen stavem, na který jsme byli zvyklí v poslední době (Sádlo 2005). (Na začátku skript bylo zmíněno, že máme obvykle neuvědomovanou tendenci vše porovnávat s „normální“ krajinou – tedy tou, v níž jsme vyrostli a kterou známe).

„Klasická“ evropská zemědělská kulturní krajina byla charakteristická dlouhodobě budovanou symbiózou: „*Hrany protichůdných extrémů obrušovalo jejich vzájemné prorůstání. Prolnulo se tak staré a nové, kulturní a přírodní, záměrné a mimoděčné, a vznikla jedolitá tkáň. Dobrým příkladem tohoto prolínání je louka s přírodním základem planých druhů, ale vyžadující lidskou údržbu: obojí k sobě neoddělitelně patří a těžko už rozeznat, co z louky je vlastně lidským dílem a co náleží přírodě*“ (Sádlo 2013, s. 11).

Postmoderní krajina je naproti tomu jakousi krajinnou koláží kontrastů, velkého množství vzájemně nesouznějících prvků. Má sklon k neuspořádanosti a umí se pružně

přizpůsobit aktuálním vlivům. Náš vztah k současné krajině je tady ambivalentní: vzdycháme nad „úpadkem“ krajiny, docela jasně vidíme enormní ekologickou zátěž, zároveň je zde i notná dávka inspirace a fascinace (Sádlo 2013). Současná krajina „*není pouhou destrukcí stávající krajiny, ale jejím pokračováním novými prostředky*“ (Sádlo 2013, s. 4).

V souvislosti se současnými městy se postupně vynořuje řada dalších motivů: problematika odtrženosti skutečného života od fyzického prostoru, vnitřní sociální fragmentace měst, odlišná míra mobility některých městských enkláv; otázka, jak využít efektivitu globálních sítí, ale nenechat si je přitom přerůst přes hlavu; jak zajistit, aby město nebylo ani příliš uzavřené ani zcela bezbřehé; jak nejlépe zajistit environmentální udržitelnost současných měst; jak zajistit podmínky pro obecní dialog a participaci; jak a případně zda lze migranty a minority zapojit do veřejného dění a prostoru atd. (např. Karlová 2019, Mongin 2017). Považuji je za součást složitých výzev, před kterými dnes stojí transkulturní komunikace.



/obr. 20: vlevo 1949 maximálně využitá a odlesněná premoderní zemědělská krajina před kolektivizací; uprostřed 1973 krajina po kolektivizaci; vpravo 1998 po restituci a privatizaci je krajina vystavena zřetelně menšímu tlaku lidské práce i lidské péče; trojúhelníkovitý útvar uprostřed je obecní pastvina – plocha nevhodná pro pole, v důsledku dlouhodobé pastvy se specifickými podmínkami i faunou a flórou (spolek Šance pro draha)/



Brownfield

Oblast, která již neslouží svému původnímu účelu (typicky průmyslové, zemědělské a skladové areály), nebo je užívána jen částečně, a která je v důsledku někdejších aktivit riziková co do přítomnosti nebezpečného odpadu či znečištění.

Postagrární krajina

V důsledku dlouhodobějších změn lidského vztahu ke krajině, snížení intenzity zemědělské péče a nových hospodářských strategií, zmizela „tradiční“ zemědělská krajina, charakteristická dlouhodobě budovanou symbiózou jednotlivých složek. Klesla (člověkem vytvořená) vysoká druhová diverzita, proměnilo se druhové složení. Bezprostřední zemědělský vztah člověka a krajiny už není běžným životním východiskem.

Sídelní kaše

Nekoncepční a zmatečně působící zástavba charakteristická pro suburbia.

Suburbium

Městská periferie, která se stala převažujícím typem současné krajiny. Rozostřený okraj měst a dopravních komunikací, který není ani městem ani volnou krajinou. Je koláží

mnoha vzájemně nesourodých složek (z různých etap historie, s různými záměry, s různou mírou lidského vlivu a péče atd.). Tato rozporuplná povaha souvisí se značnou mírou přizpůsobivosti a schopnosti pružně reagovat, která je pro suburbia charakteristická.

Wastelands

Opuštěné městské oblasti, problematické i inspirativní.



Zdroje

- APPADURAI A. (1996): *Modernity at Large: cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- BAUMAN, Z. (2002). *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.
- BAUMAN, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BŘEZOVSKÁ M., KRISTEK J. (eds.) (2013). *Boj o prostor: architektura jako společenská praxe*. Zlín: Archa.
- GEHL, J. (2012) *Města pro lidi*. Brno: Partnerství.
- GIBAS, P. et al. (2013). *Zahrádkové osady: stíny minulosti nebo záblesky budoucnosti?* Praha: Egmont.
- HNILÍČKA, P. (2012). *Sídelní kaše: otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů: urbanismus do kapsy*. Brno: Host.
- KARLOVÁ, J. (2014). Cesty za obzor: novodobý řád a divočina. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia Sociologica XIX: Naše společná přítomnost II*. 2013(2). Praha: Universita Karlova, s. 107-118.
- KARLOVÁ, J. (2019). Digitální domovy a města. In: SOKOLÍČKOVÁ, Z. (ed.). *Kyber a eko: Digitální technologie v environmentálních souvislostech*. Praha: Host, 2019.
- KOCH, W. (1998). *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Ikar.
- MAFFESOLI, M. (2002). *O nomádství: iniciační toulky*. Praha: Prostor.
- MONGIN, O. (2017). *Urbánní situace. Město v čase globalizace*. Praha: Karolinum.
- Population Division (2019). United Nations, Department of Economic and Social Affairs [online].
- SÁDLO, J. (ed.). (2005). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.
- SÁDLO, J. (2013) *Suburbie jako domov: Studijní text pro předmět Ekologie – Doktorské studium*. Fakulta architektury ČVUT v Praze.
- VENTURI, R. (2003). *Složitost a protiklad v architektuře*. Praha: Arbor vitae.
- YOUNG D., WOOD, P. B., KEIL R. (eds.) (2011). *In-Between Infrastructure: urban connectivity in an age of vulnerability*. Praxis (e)Press.
- ZINGANEL, M. (2013). „Zločin se vyplácí! Zločin jako konstrukční síla urbánního plánování a městské zkušenosti“. In BŘEZOVSKÁ, M., KRISTEK, J. (eds.). *Boj o prostor. Architektura jako společenská praxe*. Zlín: Archa.

8 SUMARIZACE KURZU



Studijní text

KRATOCHVÍL, P. (1996). Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O. Architektura a město. Praha: Academia, s. 73–87.

- V prvním odstavci strany 74 autor definuje pojem kultura: jedná se o axiologickou nebo antropologickou definici?
- Konkrétní způsob řešení obyčejných úkolů typu „střecha nad hlavou“ vždy závisí také na světonázoru dané kultury: podrobněji tuto tezi vysvětlete.
- Podrobněji vysvětlete antický římský rituál založení města: oltář – duchovní ohnisko, brázda či hradby – hranice lidského společenství.
- Shrňte charakteristiky středověkých měst. Co vypovídají o vztahu k životu a světu?
- Jaká jsou specifika a „problémy“ moderních (zejména funkcionalistických) sídel?
- Čím oslníte státnicovou komisí?



Studijní text

NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci*, s. 48–77.

(kapitola III: Člověkem vytvořené umělé místo)

- Stručně sepište charakteristiky umělého (člověkem vybudovaného) místa.
- Iónské chrámové sloupy a egyptské chrámy nesou v podstatě stejnou symboliku. Stručně ji vysvětlete.
- Jaký je (obvykle pozapomenutý) původ pojmu městská „čtvrť“?
- Vysvětlete: světlo je novým akcentem křesťanské architektury.
- Vysvětlete: cesta je vyjádřením času.
- Jak si vysvětlujete tezi: „Člověk se snáze cítí „doma“ v cizím městě než v cizí krajině“ (poslední strana kapitoly) (A napadá vás souvislost s transkulturní komunikací?)

Poznámka:

hypostylový = s mnoha sloupy

Irmínsul = posvátný „světový“ sloup germánské mytologie

izotropický = nezávislý na směru

koncentrický = soustředný

mana = vnitřní (posvátná) energie

ortogonální = s pravoúhloú strukturou

temenos = místo vymezené a určené pro výjimečnou funkci, např. svatyni

topologický = zaměřený na vzájemný vztah prvků

týn = ohrazený chráněný prostor, analogie s „town“



Nepovinné literární tipy



- BOULTS E.; SULLIVAN C. (2010). *Illustrated History of Landscape Design*. Willey.
- GEHL, J. (2012) *Města pro lidi*. Brno: Partnerství.
- HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990). *Barmi: A Mediterranean City Through The Ages*. Houghton Mifflin Harcourt.
- NORBERG-SCHULZ, C. (1994). *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon. (Na stranách 80 – 110. mluví o Praze a Českých zemích. Zdají se vám ještě pořád takové, jak je vidí Norberg-Schulz?)
- LYNCH, K. (1960) *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.
- RAPOPORT, A. (2002). Spatial Organization and the Built Environment In: INGOLD, T. (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge, s. 460–502.



/obr. 21 Vaux-le-Vicomte a křižovatka v Los Angeles/

9 PROJEKT

- **NEPOVINNÝ PRO KOMBINOVANÉ STUDIUM**
- Projekt **navazuje na témata přednášek a seminářů**,
- téma architektonického, urbanistického, krajinného či kulturního prvku.
- Ideální je zacílit na velmi malý celek (v případě zaměření na větší celek/ budovu/ ulici je nutno důsledně zvážit, zda je v silách autorů takový záměr naplnit a zda tomu vyhovuje zvolený formát zpracování projektu).
- Jde o zachycení *genia loci* (např. včetně smyslových vjemů, které místo nabízí: Jak zde lidé žijí, zastavují se, bez povšimnutí míjejí? Jak místo působí na vaše smysly? Mění se s ohledem na počasí a denní dobu? Jaké materiály/ prvky jsou akcentovány?), *příběhů*, *symboliky* (Vypovídá o společenském významu nějaké skupiny? Sděluje stále to, co bylo záměrem, nebo se symbolika proměnila?), lidských *aktivit*.

- **Ideální je akcentování transkulturních témat: (1)** například „*Stolpersteine*“ [[online](#)]: Slouží architektonický/ umělecký prvek jako symbolická zpráva o minulosti? Vědí o kamenech kolemjdoucí a rozumí takové zprávě? Vkládají do ní nové významy? Jsou ve vašem okolí nějaké kameny? Žili ve vašem okolí/ městě lidé, kteří své „*Stolpersteine*“ nemají? Nebo třeba někdo, kdo by zasloužil tabulku z projektu „*Poslední adresa*“ [[on-line](#)]? Možná byste to mohli být vy, kdo dění nasměruje ke vzniku pomníku? **(2)** *Socha K. Gottwalda přesunutá z Ulrichova nám. do Ruseku*: Jak se v návaznosti na kontext mění symbolické sdělení? Jak se vztyčením/ stržením pomníku mění povaha místa? Zapomínáme snadno na stržené pomníky? (Projekt sochaře Pavla Doskočila pro Ulrichovo náměstí zůstal neuskutečněn. Doskočil navrhl Ulricha u pracovního stolu na čtrnáctimetrovém pylonu, kolemjdoucí by pak měli k dispozici dalekohled, kterým by mohli zkoumat, co že to ten starosta dělá. Na Náměstí Svobody byla naopak později instalována starostova socha od Jaroslava Hanzíka, po vlně kritiky byla odstraněna a provizorně uskladněna na dvoře Technických služeb města.) **(3)** Aktivita vyrůstající z kreativního vztahu k místu: *guerillové zahradničení, guerillové háčkování, geocaching, plogging, pop up performance, urbex* atd.
- Doporučená realizace: „**výstavní panel/ plakát**“ (lze i ručně zpracovaný – v tom případě prosím zároveň o foto či scan) či „**video/ film**“ (max. cca 10 minut). Je možné např. zpracovat časosběrné video nebo sérii fotografií. V tom případě začněte včas a lze (předem!) domluvit nejzazší možný termín odevzdání.
- Pokud to nebude přímo součástí plakátu/ videa, v projektu připojte krátký písemný komentář – pár vět, které shrnují to nejzajímavější, k čemu jste se dopracovali
- Pro splnění zadání:
 - Nezbytná je obsahová návaznost na kurz – tedy pochopení a použití „point“ kurzu.
 - Projekt musí být skutečně dílem autorské skupiny, předpokládám osobní vklad a reflexi místa; pouhá kompilace odborné literatury – např. shrnutí historie budovy v žádném případě není dostačující.
 - Očekává se kreativita, nejen při samotném zpracování projektu, ale i ve schopnosti téma zajímavě a ve vymezeném časovém úseku prezentovat (autoři budou mít jen velmi omezený čas na představení svého projektu, zbývající prostor bude věnován dotazům a diskuzi).
 - Očekává se schopnost odpovědět na otázky, v nichž se setkává vaše téma s tématy probíranými v rámci kurzu.
 - A také, že se budete na „své“ město/ vesnici/ krajinu dívat pozorněji.
- Projekt nemusí obsahovat rozsáhlé textové pasáže, jde o sdělení klíčových informací, nikoli o naplnění určitého penza textu.
- Harmonogram odevzdání průběžné zprávy, peer-review projektů a prezentace projektu dle harmonogramu kurzu.
- Jako inspirace např.: My Street Films [[online](#)].
- A některé projekty minulých ročníků studentů na transkulturním facebooku [[online](#)].



BONGEUNSA

TEMPLE

Genius Loci „mezi paneláky“

- Bongeunsa Temple je buddhistický palác nacházející se v centru Seoulu v Jižní Koreji
- Jeho historie sahá až 1200 let nazpět
- V dnešní době slouží jako poutní místo buddhismu, ale také jako místo pro relaxaci



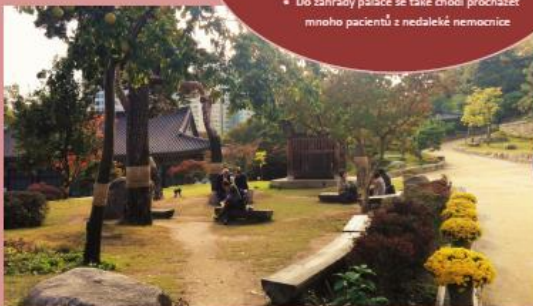
- Po přejetí velice rušné silnice projdete bránou do světa klidu
- Z ničeho nic procházíte stavbou krásného historického paláce. Nemusíte mít strach, že vás přejede auto, čtíte se tu velmi bezpečně
- Nemusíte nikam spěchat, jen si užívat ten moment štěstí, klidu a odpočinku



- Lidé tu spolu moc nemluví, je to tak klidné a krásné místo, že není třeba slov
- V parčíku lidé sedí a jen tak hledí na krásy paláce, na krásy klidu a míru
- Každý člověk potřebuje odpočinek, odpočinek od každodenních strasti a bolesti. Palác Bongeunsa k takovému odpočinku doslova vybízí



- Jak si také můžete všimnout, téměř na každé fotce vidíte mrakodrapy obklopující palác. Na mě i tento jev působil uklidňujícím dojmem
- V tomto kontrastu si také člověk mnohem více uvědomí krásu a magii paláce Bongeunsa
- Do zahrady paláce se také chodí procházet mnoho pacientů z neďaleké nemocnice



- Na mě osobně palác zapůsobil neuvěřitelně klidným a mírumilovným dojmem
- Již při projetí hlavní brány mě samo místo „nutilo“ odpočívat, říkalo mi: „Teď už nikam nespěchej a užij si mě krásy“, sálal z něj pocit bezpečí.
- Duch místa je dle mého názoru nesmírně silný, jak z mého osobního pocitu, tak z mého pozorování ostatních návštěvníků

Seznam vyobrazení

obr. 1

Jurta v krajině [\[online\]](#).

<https://depositphotos.com/3360824/stock-photo-mongolian-dwelling.html> autor, autor cmeder

Interiér jurty [\[online\]](#).

<http://ulaanbaatar-verein.de/jurte/>

obr. 2

Mapa neolitizace. Archeologické 3D virtuální muzeum [\[online\]](#).

<http://www.archaeo3d.com/3-cesty-neolitizace/stat-se-zemedelcem/neolitizace-na-trech-kontinentech/>

Neolitická krajina. Archeologické 3D virtuální muzeum [\[online\]](#), autor VAVREČKA, Petr.

<http://www.archaeo3d.com/lide-z-dlouhych-domu/lide-z-dlouhych-domu/priroda-v-neolitu/>

obr. 3

Egyptský hieroglyf a čínský ideogram dle CROWE, N. (1999). Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment. Cambridge, MA: The MIT Press.

Mezopotámský dům [\[online\]](#).

https://www.staroznynsumer.pl/podstrony/podstrony_poziom_1/domy_mieszkalne.html#lokalizacja

obr. 4

Město Řím. SCARRE, C. (ed.) (1995). Zaniklé světy: velký atlas archeologie. Praha: Baset.

obr. 5

Antické domy. CROWE, N. (1999). Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment. Cambridge, MA: The MIT Press.

obr. 6

Dům s atriem a peristylem [\[online\]](#).

<https://quizlet.com/161164653/the-roman-house-pages-10-13-diagram/>

Insula [\[online\]](#).

<https://quevuelenaltolosdatos.com/2018/08/05/insula-la-vivienda-popular-romana/>

obr. 7

Deir-el-Medina. [\[online\]](#)

https://www.brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/greatheresy11/files/15574639.pdf

Olynth [\[online\]](#)

Dostupné z: <https://cz.pinterest.com/pin/437693657508218630/>

New York [\[online\]](#).

<https://oldurbanist.blogspot.com/2011/06/>

obr. 8

Antické domy. Vyobrazení u studijního textu CROWE, N. (1999). Nature and the Idea of a Man-Made World: an investigation into the evolutionary roots of form and order in the built environment.

Cambridge, MA: The MIT Press.

Vyobrazení baziliky z HERNANDEZ, X., COMES, P. (1990). Barmi: A Mediterranean City Through The Ages. Houghton Mifflin Harcourt.

obr. 9

Schémata měst. HAUSEROVÁ M. Česká města ve středověku [\[online\]](#).

<https://www.prostor-ad.cz/dejiny/roman/mesta/strmesta.htm>

Foto České Budějovice [\[online\]](#).

<http://www.visitceskebudejovice.cz/cz/mesto-ceske-budejovice/6/>

Foto Domažlice [\[online\]](#).

https://www.metro.cz/objevte-krasy-ceska-navstivte-babylon-ameriku-i-cernou-horu-plo-domov.aspx?c=A200416_180334_metro-region_hyr&galerie

obr. 10

Mapa Litoměřic. LANDA, F. (2012) Urbanistický vývoj Litoměřic. In: Litoměřice-Leitmeritz: architektura na severu Čech [\[online\]](#), barevná schémata autorka textu

<https://litomerice-leitmeritz.net/clanky/cist/nazev/9-urbanisticky-vyvoj-litomerice>

obr. 11



Schémata středověkých vesnic. PEŠTA, J. (2000). Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In: Průzkumy památek. Denkmalforschung. Historical Monuments' Research & Documentation. [Číslo] 2. Praha: Památkový ústav středních Čech, s. 153-168.

obr. 12

Schémata středověké plužiny. PEŠTA, J. (2000). Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In: Průzkumy památek. Denkmalforschung. Historical Monuments' Research & Documentation. [Číslo] 2. Praha: Památkový ústav středních Čech, s. 153-168. (převzato z Černý 1979)

obr. 13

Kapitolské náměstí v Římě [\[online\]](#).

<https://wikioo.org/it/paintings.php?refarticle=9GZHXD&titlepainting=late%20-%20Design%20for%20the%20Capitoline%20Hill&artistname=Michelangelo%20Buonarroti>

obr. 14

Vitruviánská figura Leonarda da Vinci [\[online\]](#).

<https://www.leonardodavinci.net/the-vitruvian-man.jsp#prettyPhoto>

Plán města Palma Nuova [\[online\]](#).

<https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Palmanova#/media/Datoteka%3APalmanova1600.jpg>

obr. 15

Vaux-le-Vicomte [\[online\]](#), autor BeeBee.

<http://www.dronestagr.am/chateau-de-vaux-le-vicomte-paris-france/>

obr. 16

Plán asanačních obvodů v Praze. Česká televize [\[online\]](#), zdroj Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha.

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10378626441-pata-ctvrt-zmizele-mesto-prazske/5944-plany-pate-ctvrti/>

Pátá čtvrť: zmizelé město pražské. Česká televize [\[online\]](#), foto ECKERT, Jindřich.

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10378626441-pata-ctvrt-zmizele-mesto-prazske/>

obr. 17

Urbanismus a plány, v tom Hradec od Gočára vyniká [\[online\]](#).

<http://www.hkcity.cz/2012/03/20/urbanismus-a-plany-v-tom-hradec-od-doby-gocara-vynika/>

obr. 18

Labská Kotlina I. Královéhradecký architektonický manuál [\[online\]](#), zdroj soukromá sbírka.

<https://kam.hradcekrálové.cz/objekt/45-sidliste-labska-kotlina-i>

Jižní město. ČEJKA, J. (2014) Jižní Město: fotografický projekt z pražského sídliště z počátku osmdesátých let 20. století. Praha: Positif.

obr. 19

Česká Lípa. BÁRTA J. et. al. (1999). Letem českým světem: obraz proměny českých zemí v odstupu století 1898-1998. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.

obr. 20

Šance pro draha. Vaváky, o.s. [\[online\]](#).

<http://www.sanceprodraha.cz/>

obr.21

Vaux-le-Vicomte [\[online\]](#).

<http://culturemechanism.blogspot.com/2013/10/chateau-de-vaux-le-vicomte.html>

Los Angeles [\[online\]](#).

<https://10mosttoday.com/10-mind-blowing-interchanges-from-around-the-world/>

Název: Antropologie sídelních forem

Autor: Mgr. Jana Karlová, Ph.D.

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1766. publikaci.

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-832-6 (online; pdf)



Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>